

Sveriges lantbruksuniversitet
Fakulteten för veterinärmedicin och husdjursvetenskap
Institutionen för husdjurens miljö och hälsa

Kunskap och attityder bland stallpersonal på svenska slakterier

Mathilda Wickman

Uppsala

2013

Examensarbete inom veterinärprogrammet

ISSN 1652-8697
Examensarbete 2013:26

SLU

Sveriges lantbruksuniversitet

Kunskap och attityder bland stallpersonal
på svenska slakterier

Knowledge and attitudes among staff handling livestock
at Swedish slaughterhouses

Mathilda Wickman

Handledare: Bo Algerts, Institutionen för husdjurens miljö och hälsa

Examinator: Lena Lidfors, Institutionen för husdjurens miljö och hälsa

*Examensarbete inom veterinärprogrammet, Uppsala 2013
Fakulteten för veterinärmedicin och husdjursvetenskap
Institutionen för husdjurens miljö och hälsa
Kurskod: EX0756, Nivå A2E, 30hp*

*Nyckelord: djurhantering, drivning, intervju, kompetens, stallpersonal
Key words: animal handling, competence, interview, slaughterhouse, stockperson*

*Online publication of this work: <http://epsilon.slu.se>
ISSN 1652-8697
Examensarbete 2013:26*

INNEHÅLL

Sammanfattning	6
Summary	7
Inledning.....	9
Djurvälfärd och slakteri.....	9
Ny EU-förordning	9
Litteraturoversikt/Bakgrund	11
Djurvälfärd	11
Olika samhällsgruppers uppfattning om djurvälfärd.....	12
Djurhantering på slakterier.....	13
Faktorer som påverkar drivningen	15
Djur- människointeraktioner på slakterier.....	17
Olika beteendeval hos människor	19
Syfte	20
Material och metoder	21
Material	21
Metod	21
Intervju	21
Observation	21
Analys av data	22
Resultat.....	23
Intervjuer	23
Bakgrundsfakta.....	23
Kompetens.....	25
Attityder	27
Intervjufrågoras inbördes relation	30
Observationer	31
Observationer som har ett samband	35
Samband mellan intervjusvar och observationer	36
Diskussion	36
Felkällor	36
Bakgrundsinformation.....	38
Intervjufrågorna i relation till varandra.....	41
Observationer	42

Observationerna i relation till varandra.....	46
Intervjusvar och observerade beteenden sammantaget	47
Konklusion	47
Tack till	48
Litteraturförteckning	49
Bilagor.....	52
Bilaga 1: Intervjufrågor.....	52
Bakgrundsfrågor.....	52
Jobberfarenheter	53
Kompetens.....	54
Bilaga 2: Observationsprotokoll.....	55

SAMMANFATTNING

Djurvälfärd har blivit ett alltmer omdebatterat ämne i samhället och konsumenter intresserar sig allt mer för de villkor djuren föds upp i och hur djuren slaktas. Slakteriet samt transporten dit är för djuren en prövning med många nya intryck varav en del är mycket stressande. Nya artfränder, människor, lukter, ljud och synintryck har stor inverkan på djurens välbefinnande. Tidigare forskning har visat att sättet djuren hanteras på har betydelse för stressnivån hos djuren. Djur som drivs med hjälp av elpåfösare, hårda slag eller som människor skriker åt är mer stressade jämfört med de djur som hanteras lugnt av stallpersonal på slakterier. Att personalen hanterat djuren lugnt och med respekt är således viktigt för djurens välbefinnande på ett slakteri. Det är inte tidigare forskat i vad stallpersonalen på slakterier i Sverige har för bakgrund, attityder och kompetens vilket var ett av denna studies syften. Personalens attityder mot djur påverkar hur de hanterat djuren på slakterier. Negativa attityder har i internationella studier satts i samband med råare hantering av djuren vilket påverkar djurvälferden negativt. Att se om bakgrund, attityder och kompetens har ett samband med hur stallpersonalen driver djuren på slakterier var det andra syftet med denna studie.

Studien genomfördes på sex slakterier i Sverige och sammanlagt 14 personer observerades och intervjuades. Personerna deltog frivilligt i studien och slakterier och deltagare i studien var således inte utvalda helt slumpmässigt. Observationerna gjordes utifrån ett i förväg framtaget protokoll. Intervjun var strukturerad med ett par kompletterande öppna frågor och frågorna täckte områdena bakgrund, attityder till sitt arbete och kompetens. För att analysera resultaten jämfördes först olika intervjusvar med varandra och sedan olika observationsdata med varandra. Slutligen jämfördes även intervjusvar med observationsdata.

Resultatet från intervjuerna visade att deltagarna i studien var en förhållandevis homogen grupp där samtliga var män, de flesta i medelåldern med familj och sällskapsdjur. Samtliga deltagare hade arbetat mycket länge på slakteri och de flesta hade även arbetat länge i stall på slakteri. Det hade god kompetens om hur djuren bör hanteras i olika situationer. Eftersom deltagande i studien var frivilligt föreligger sannolikt en större variation ute i landet.

Största skaderiskerna för både personal och djur sågs då ett djur blev extremt stressat och försökte fly eller försvara sig. Vanligaste orsaken till att ett djur blev så pass stressat var i denna studie att personalen kom för nära djuret. Tyvärr var det inte alltid möjligt för personalen att driva djuren från ett större avstånd på grund av trång felaktig inredning i stallet.

Vid observationerna noterades att rätt hantering ur djurvälferdssynpunkt inte alltid var möjlig på grund av inredningsdetaljer som stallpersonalen identifierade. Trots att personal sa sig ha påpekat dessa störande detaljer och kommit med enklare förslag på lösningar till dessa för sin chef hade enligt personalen inga ändringar i stallinredning gjorts. Detta väcker frågan om utbildning behövs bland de som sitter i beslutsfattande position för att ändringar i stallinredning ska kunna genomföras.

SUMMARY

Animal welfare has become a hot topic, being discussed in media and in public. Consumers are showing an increasing interest for the conditions in which animals are housed and how they are then slaughtered. Facing the transport and the slaughterhouse is a stressful challenge involving unknown conspecifics, humans, noises, smells and sights which affect the wellbeing of the arriving animals. Recent studies have shown that the way animals are handled in the slaughterhouse influence the level of stress in the animals. Animals become more stressed when electric goads, hitting and yelling are used compared with animals that are handled calmly. It is therefore of importance that employees at slaughterhouses handle the animals in a respectful and patient manner. Not much research has been done concerning the background, attitude and competence of the stockpersons working in the stable at slaughterhouses in Sweden. To address the stockpersons' background, attitudes and competence at slaughterhouses in Sweden was therefore a major aim of this study. Recent studies have concluded that negative attitudes among stockpersons make them treat the animals insensitively which in turn decreases the animal welfare at slaughter plants. The other aim of this study was to compare the relationship of background, attitudes and competence with observations of how the participants moved the animals.

The study was conducted at six slaughter plants in Sweden and 14 people working in the stables of the slaughterhouses were interviewed and observed while they were working. The participants were not entirely randomly selected since they contributed voluntarily. A protocol for observations was constructed and the interviews were structured with a couple of complementing open questions. The interview covered areas such as background, attitudes and competence. Answers from the interviews were compared with each other and then the fallouts of the observational protocols were compared with each other. Finally answers from the interviews were compared with the observation protocols.

The results showed that all participants in this study were men and almost everyone was at least 40 years old and had a family and pets. No one had less than ten years experience of working at a slaughter plant and almost everyone had worked more than ten years in the stable. Since the interviewees were participating voluntarily a greater variation among the stockpeople at Swedish abattoirs could be expected.

Most stockpersons showed great knowledge about how to handle animals in different situations. The most potentially harmful situation, on the behalf of the staff and the animals, was when an animal became agitated and tried to escape or defend itself. In this study, the most common cause to such stress in the animals was when a stockman came to close to the animal. The stables in the slaughterhouses were unfortunately too crowded for the stockman to handle the animals with a greater distance.

However, it was observed that it was sometimes impossible to move an animal in a manner that causes minimal stress for the animal, because the stable was not constructed satisfactorily. Some participants in the study identified details which should be changed to improve the flow of animals and also said that they had already talked with their superior about these problems and at the same time presented a simple solution. Since, unfortunately,

no change was achieved; the question arises whether better education is needed among the people who make decisions for improvements in the stable at abattoirs.

INLEDNING

Djurvälfärd och slakteri

Slakteriet är det slutliga resmålet för nästan alla våra lantbruksdjur. Flertalet människor känner att det är självklart att djuren ska ha det så bra som möjligt in i det sista. Samhällets medvetenhet om djurvälfärd har ökat och många uppger att de är beredda att betala mer för kött om de vet att djuren haft det bra. Detta är ett internationellt fenomen som tagit sig uttryck på olika sätt i olika länder. I vissa länder som till exempel Storbritannien, där tradition och politik gör att marknaden ska vara den drivande kraften, har efterfrågan på mer ”djurvänligt” kött gjort att olika märkningar kommit in på marknaden som ska garantera att djuren tas hand om på ett tillfredställande sätt. I andra länder som till exempel Sverige försöker man möta efterfrågan politiskt genom att införa tuffare djurskyddslagar utöver rådande EU-förordningar. För att exemplifiera ytterligare ett symptom på samhällets ökade efterfrågan på djurvälfärd har stora snabbmatskedjor som till exempel McDonalds satt upp egna krav på hur djuren behandlas på slakterier och upprättat kontrollprogram för att se att dessa krav efterföljs.

För djur som aldrig transporterats, eller kanske ens bytt box, är transporten och mötet med slakteriet ett stressfyllt moment med nya synintryck, lukter, ljud, artfränder och människor. För att inte stressa djuren mer än nödvändigt är det viktigt att djuren hanteras lugnt och med tålmod. De anställda som arbetar i stallet på ett slakteri har många uppgifter. De ska se till att djuren som kommer till slakteriet är märkta, friska och skadefria, att djuren stallas upp med tillgång till vatten och om djuren övernattar även mat och strö. Djuren ska sedan drivas till bedövningen och lokalerna ska hållas rena. Arbetsuppgifterna utförs under en viss tidspress då slakteriet vill slakta i jämn takt. För att hinna med att utföra sina arbetsuppgifter och arbeta på ett för djuren skonsamt sätt krävs att personalen kan läsa av och bedöma djur, veta hur man hanterar djur i olika situationer samt känner till de lagar och regler som styr hanteringen av djur på slakterier.

Ny EU-förordning

Från och med den första januari 2013 kommer Rådets förordning (EG) nr 1099/2009 av den 24 september 2009 om skydd av djur för tidpunkten av slakt att träda i kraft. I denna förordning står att personer som arbetar med djur innan slakt och vid bedövning och avblodning ska inneha ett kompetensbevis upprättat av behörig myndighet. Kompetensbeviset ska bland annat innefatta kunskaper om djurs beteende och behov, bedövningsmetoder och kontroll av dessa samt vapen användning och underhåll.

Fram till den första januari 2013 har det varit upp till de enskilda slakteriföretagen att se till att personalen har den kompetens som behövs för att utföra sina arbetsuppgifter. Lagstiftningen som styr fram till dess är L22 (SJVFS 2007:77 (omtryckt SJVFS 2008:69)) och där står det i kap. 2 3§ följande; ”Företag eller organisationer som bedriver verksamhet med slakt eller annan avlivning av djur ska se till att personal som är sysselsatt med hantering, bedövning, slakt eller annan avlivning har genomgått utbildning som ger de kunskaper som anges i 1 och 2 §§. Genomgången utbildning ska dokumenteras.”

Detta har lett till att personal på olika slakterier har gått olika kurser. Kompetensbeviset kommer att resultera i att all personal på slakterier som har hand om djur före och vid

avlivning får samma utbildning inom Sverige, dessutom kommer den att överrensstämma i stort med utbildningen i övriga EU-länder. Jordbruksverkets föreskrifter och allmänna råd om slakt och annan avlivning av djur (SJVFS 2007:77 (omtryckt SJVFS 2008:69), L22) kommer fortsättningsvis att komplettera EU-förordningen.

LITTERATURÖVERSIKT/BAKGRUND

Djurvälfärd

Vad är egentligen djurvälfärd och hur ska denna mätas eller kontrolleras? Det finns inga självklara svar, ämnet diskuteras mycket och åsikterna går isär mellan olika samhällsgrupper och forskare. Ohl och van der Staay (2012) konkluderade att frågor rörande djurvälfärd inte bara kan utgå från vetenskapliga och objektiva biologiska funktioner utan också måste ta hänsyn till moraliska värderingar som finns i samhället.

En mycket använd och välkänd definition av djurvälfärd är "De fem friheterna" som togs fram av Brambellkommittén i Storbritannien 1965. Farm Animal Welfare Council (FAWC) uppdaterade sedan de fem friheterna till:

1. Frihet från hunger och törst genom tillgång till färskvatten och foder som ger till god hälsa och vigör
2. Frihet från obehag genom att bistå med en lämplig miljö vilket inkluderar skydd mot väderlek samt en bekväm viloplats
3. Frihet från smärta, skada och eller sjukdom genom förebyggande insatser alternativt en snabb diagnos och behandling
4. Frihet att utföra naturliga beteenden genom att ordna med tillräckliga utrymmen, ordentliga byggnader samt sällskap av artfränder
5. Frihet från rädsla och stress genom att försäkra sig om att förhållanden och hantering undviker psykisk ohälsa (FAWC, 1992)

Dessa ligger fortfarande till grund för kontrollprogram som till exempel Welfare Quality®. Velarde and Dalmau (2012) sammanfattade vad de ansåg vara kärnan i de fem friheterna, nämligen att djuren ska ha mentalt och fysiskt välbefinnande samt frihet att utöva sitt naturliga beteende.

Istället för att endast mäta dålig djurvälfärd, till exempel hur mycket ett djur lider, höjs nu röster för att mäta positiv djurvälfärd som välbefinnande (Yeates och Main, 2008). Ett lyckligt liv är mer än bara avsaknad av lidande, det innefattar också saker som djuren vill ha och gillar (Ohl och van der Staay, 2012). I WHO:s konstitution definieras också hälsa som "Health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity" (hälsa är ett tillstånd av fullständig fysiskt, mentalt och socialt välbefinnande och inte endast frånvaron av sjukdom eller klenhet) (WHO, 2012).

Andra hävdar att anpassning till nya miljöer och situationer är en naturlig del av livet och i sig någonting bra (Korte et al., 2007). Endast då den nya miljön ställer krav på anpassning som individen inte klarar av att möta äventyras djurvälfärden. Som exempel på när kraven blir för höga nämndes uppfödning av broilers där vissa organ som hjärta inte längre klarar av att anpassa sig till den snabba tillväxten och djuren blir lidande av syrebrist.

Även World Organisation för Animal Health (OIE) ger stöd för att det är hur djuret klarar av att hantera sin situation som måste bedömas. OIE har definierat djurvälfärd följande;

“Animal welfare means how an animal is coping with the conditions in which it lives. An animal is in a good state of welfare if (as indicated by scientific evidence) it is healthy, comfortable, well nourished, safe, able to express innate behaviour, and if it is not suffering from unpleasant states such as pain, fear, and distress. Good animal welfare requires disease prevention and veterinary treatment, appropriate shelter, management, nutrition, humane handling and humane slaughter/killing. Animal welfare refers to the state of the animal; the treatment that an animal receives is covered by other terms such as animal care, animal husbandry, and humane treatment.” (OIE, 2011)

OIE klargör också med sin definition att det är djurets status och inte behandling som avgör om den har en god djurvälstånd eller inte. Den innefattar även positiva och negativa parametrar.

Olika samhällsgruppers uppfattning om djurvälstånd

Konsumenterna bildar en heterogen grupp där åsikter och värderingar går isär. Olika grad av kunskap om lantbruket och djur, olika intressen, värderingar och normer skiljer konsumenterna åt (Velde et al., 2002). För att ändå generalisera har flera studier kommit fram till att konsumentens definition av djurvälstånd handlar om att djuren ska må bra, utfodras med bra mat och vatten, ha bra inhygning och behandlas väl (Velde et al., 2002; Lassen et al., 2006). I tillägg till detta ska djuren också ha möjlighet att utöva sina naturliga beteenden samt ha frihet att röra på sig. De två sista punkterna skiljer konsumenten och producenterna åt. När producenterna svarar på samma frågor hamnar tillväxt och produktion samt att djuren är friska högt upp liksom bra mat, vatten, inhygning och hantering (Velde et al., 2002; Spooner et al., 2012). Frihet att utöva naturligt beteende eller frihet till att kunna röra sig tas inte upp som en djurvälståndspunkt av producenterna.

Konsumenternas förtroende för producenterna och produktionssystemet tycks vara lågt (Velde et al., 2002; Lassen et al., 2006). Danska konsumenter uttryckte oro för att produktionen av fläskkött förvandlats till en massindustri där grisarna inte får tillräckligt mycket utrymme att röra sig på samt skadas i de inhygningssystem som används (Lassen et al., 2006). I en annan studie talade holländska konsumenter om oro för att djuren inte fick utöva sitt naturliga beteende (Velde et al., 2002).

Genom att köpa kött från djur där ökade krav ställts på djurvälstånd kan konsumenten påverka under vilka förhållanden produktion och djurhantering ska ske. Den mest avgörande faktorn till att konsumenten väljer att köpa djurvänligt kött är information (Toma et al., 2012). För att kunna göra ett ställningstagande i butiken måste konsumenten veta vad han eller hon köper. Med information och kunskap följer en känsla av ansvar som också är en viktig bidragande faktor till köpet.

Det finns dock ett glapp mellan åsikt och handling hos konsumenterna (Lassen et al., 2006; Toma et al., 2012). Konsumenterna i dagens samhälle befinner sig långt från produktionen, de behöver inte fundera över hur de ska förhålla sig till köttproduktionen och köttkonsumtionen (Lassen et al., 2006). När konsumenten handlar kött i butik behöver inte han eller hon nödvändigtvis tänka på att kött kommer från djur och får då inte dåligt samvete över att de köper det billigaste köttet. Reklam som romantiserar bilden av lantbruket hjälper också

konsumenten att förneka sitt ansvar och förvrida bilden av hur produktionen ser ut. Ofta blir reaktionen stor de fåtal gånger då konsumenten tvingas att konfrontera hur produktionen i verkligheten ser ut. Verkligheten tycks inte stämma överrens med bilden av hur det bör se ut i konsumentens tankar (Algers, 2011).

Djurhantering på slakterier

Transport

Innan djuren kommer till slakteriet ska de på gården sorteras ut, lastas på transport och köras till slakteriet. För många djur är det första gången de transporteras och kanske till och med första gången de flyttas från boxen de vuxit upp i. Transporten till slakteriet är ett stressande moment för djuren och en del djur blir också fysiskt skadade under transporten (Strappini et al., 2009). Förutom den fysiska ansträngningen av att hålla balansen på transporten blandas grupper med främmande djur och aggressioner kan uppstå (Hartung et al., 2003; Ferguson and Warner, 2008). Djuren är många gånger också utan mat och vatten under transporten och i en tysk studie tappade tjurar i medeltal 6.65 % (motsvarande cirka 40 kg) av sin kroppsvikt under en 29 timmar lång transport (Marahrens et al., 2003).

Faktorer under transporten som har rapporterats påverka skade- och dödsfrekvenser bland grisar är utomhustemperatur, transportsträcka, fordonstyp och strömmaterial (Sutherland et al., 2009). Vid utomhustemperaturer över 20 °C sågs en ökad mortalitet bland grisar på transporten. Vid en transporttid på 4 timmar sågs också en ökad mortalitet jämfört med en transporttid på 30 min. Vid transporttider på mer än 4 timmar minskade dock mortaliteten igen. Marahrens et al. (2003) rapporterade att kortisolnivåerna i blodet hos nötkreatur under långa transporter var som högst de första fyra timmarna och sjönk sedan tydligt till en lägre nivå fram tills djuren lastades av vid nästa rast då djuren återigen lastades av och på transporten.

Enligt kap. 5 8§ i L5, Statens jordbruksverks föreskrifter och allmänna råd om transport av levande djur (SJVFS 2010:2), får djur inom Sveriges gränser inte transporteras längre än åtta timmar i sträck till slakteri. Efter åtta timmar måste djuren rastas. Denna tid kan dock förlängas i högst tre timmar om transporten uppfyller särskilda krav som står angivna i kap. 5 9§ i L5 (SJVFS 2010:2), bland annat ska djuren få tillgång till vatten under resan.

Djurflöden (avlastning- uppställning-bedövning)

Då djuren anländer till slakteriet lastas de vanligen av och stallas upp. Som längst får de enligt kap. 5 6§ i L22 (SJVFS 2007:77 (omtryck SJVFS 2008:69)) stå på stall till nästa dag och ska då slaktas omgående. Grisar stallas oftast upp tillsammans i gruppboxar medan nöter kan stå i både gruppboxar och ensamboxar vanligen då i så kallad Uddevallamodell. Då transporten är påfrestande har man i studier sett att djur som stallas upp på slakterier i lämplig miljö återhämtar sig något (Santos et al., 1997; Marahrens et al., 2003). Från uppställningsboxar kommer sedan djuren att drivas till bedövning och avblodning. Ibland kommer djuren att drivas direkt från avlastning till bedövning.

Drivning

I Statens Jordbruksråd, L22 (SJVFS 2007:77 (omtryckt SJVFS 2008:69)) är drivning vid slakt definierad som ”all förflyttning av djur från transportfordon till utrymmen där djuren hålls i väntan på avlivning eller från transportfordon eller utrymmen där djuren hålls till den plats där de ska bedövas eller avlivas, ”.

Vidare står det bland annat i 3 kap 5§ i L22 (SJVFS 2007:77) att;

”Vid drivning ska djuren hanteras lugnt. Djuren ska ha tillräckligt med utrymme för att kunna förflytta sig och deras flockinstinkt ska utnyttjas. Där så är nödvändigt ska djuren dock ledas individuellt. Djuren ska tydligt kunna uppfatta drivvägen och får inte utsättas för vägval.

Om hjälpmedel måste användas vid drivning får dessa endast användas för att styra djuren.”

För att kontrollerat driva djur på slakterier måste personen vara uppmärksam på djurens flyktzoner (Grandin, 1978; Grandin, 1980b). Om en människa kommer in i flyktzonen kommer djuret vilja röra sig bort från människan. Om personen kommer alltför nära kommer detta kunna skapa panikartade flyktreaktioner där djuret gör ogenomtänkta språng, ibland rakt in i inredning. Risken att personal och djur skadas vid en sådan situation ökar och dessa situationer bör undvikas. Flyktzonen är individuell för varje djur och styrs av bland annat tidigare erfarenheter samt genetik.

Balanspunkten avgör huruvida ett djur rör sig framåt eller backar då en människa närmar sig. Denna befinner sig i höjd med djurets skulderparti. Kommer en människa in i djurets flyktzon framför skulderpartiet kommer djuret att backa eller röra sig åt sidan, rör sig människan in i flyktzonen bakom skulderpartiet går djuret framåt. Precis bakom sig ser inte djuret och denna zon kallas blindzon och bör undvikas vid drivning.

Redskap

Sorteringspaddel, och tvåhandsdrivskiva är de redskap som rekommenderas vid drivning i de allmänna råden till 3 kap 5§ i L22 (SJVFS 2007:77 (omtryckt SJVFS 2008:69)). En sorteringspaddel är vanligen gjord av en färgglad plast och är ihålig med små kulor inuti som rasslar. Både färgen och det rasslande lätet ska få djuren att reagera och vilja röra sig bort från paddeln. Drivskivor används främst till att driva fram grisar med. Grisarna uppfattar skivan som en vägg som flyttas och går då framåt utan att försöka vända och ta sig förbi skivan bakåt igen.

Elpåfösare är ett av de mer omtalade redskapen vars användning är särskilt reglerad. Enligt kap 3, 6§ i L22 står det om användning av elpåfösare;

”Elektrisk pådrivare får bara användas i undantagsfall, och då endast i fråga om grisar och vuxna nötkreatur. En elektrisk pådrivare får enbart användas mot djurets bakkdelsmuskulatur, och endast om djuret har fri väg framåt. Endast enstaka impulser av högst en sekunds varaktighet får ges. Stiften på pådrivaren ska vara avrundade.”

Bourguet et al. (2011) fann ett positivt samband mellan användningen av elpåfösare och omskjutningar vid bedövningen. Detta kan ha berott på att djur blivit mer oroliga av frekventa

stötat under drivningen och därför svårare att träffa rätt vid bultning. Det kan heller inte uteslutas att djuren från början varit svårare att hantera och då de fått fler stötat samt varit oroligare i bedövningsboxen och därmed blivit felbultade. Dessutom var det samma person som drev in djuret som sedan även bultade det. Om den personen var mer stressad kan det tänkas att han eller hon varit mer benägen att använda elpåfösare och att risken sedan också ökat för att bultningen ej lyckas.

Faktorer som påverkar drivningen

Miljö

Ventilation, temperatur, buller, strö, foder och vatten är alla delar av djurens miljö på slakteriet. Enligt kap. 4 i L22 (SJVFS 2007:77 (omtryckt SJVFS 2008:69)) ska stallet erbjuda ett klimat som är anpassat till djurens behov, djuren ska ha termisk komfort och ska om så behövs kunna kylas av. Det står även att belysningen ska vara tillräcklig för att djuren ska kunna ses till och att ljudnivån inte mer än tillfälligtvis får överstiga 75 dB. Tillgång till vatten ska alltid finnas i uppställningsboxarna medan mat och strö är för dem som övernattar på slakteriet kap. 5 i L22 (SJVFS 2007:77 (omtryckt SJVFS 2008:69)). Djuren ska även ses till morgon och kväll om de är uppstallade. I de allmänna råden står det också att djur från olika besättningar inte bör blandas, detta är viktigt för att minska den mentala och sociala stressen då djuren gör upp om en ny hierarki. Djur riskerar att skadas då de biter, stångar eller rider på varandra.

Miljön i slakteristallet är viktig för djuren då de får en chans lugna ned sig och återhämta sig efter transporten (Santos et al., 1997). Då djuren stressas innan slakt ses ofta en kvalitetsförsämring av köttet (se även under rubriken *Köttkvalitet och stress hos djur*) och denna kvalitetsförsämring är vanligare hos grisar som slaktas omgående vid ankomst jämfört med grisar som stallas upp ett par timmar på slakteriet. Detta tyder på att djuren i alla fall delvis använder tiden i stallet på slakteriet till att ersätta vätskeförluster och vila. Forskare har dock sett att om temperaturen i stallet är 35°C eller mer ökar problem med köttkvaliteten hos grisar som stallas upp ett par timmar på slakteriet jämfört med de grisar som slaktas omgående vid ankomst. För att kunna återhämta sig måste djuren hållas i en för djuren acceptabel miljö.

Ljus, ljud, lukter och drag är exempel på saker som kan få djur att stanna upp

När djuren kommer till slakteriet möts de av nya ljud. Alltifrån mekaniska ljud från ventilation och maskiner i slakthallen samt automatiska grindar till människoröster och vokalisering från okända artfränder. Idisslare är särskilt känsliga för högfrekventa ljud vilket får dem att stanna upp och försvårar drivningen (Grandin, 1996). Exponering för ljud kan påverka hur djuren betar sig samt göra dem mer stressade (Geverink et al. 1998; Waynert et al., 1999). Geverink et al. (1998) tittade på hur grisar reagerade på olika typer av ljud, de fann att grisar som utsatts för så kallat ”vitt ljud” (det vill säga ljud som är lika starkt vid alla frekvenser) höll sig närmre varandra jämfört med kontrollgrupper. Waynert et al. (1999) fann att skrikande människoröster påverkade kvigor mer än metall som slås mot metall.

Boskap går gärna från mörker till ljus såvida inte ljuset bländar dem (Grandin, 1980c). Därför bör gången framåt vara välbelyst utan att blända djuren. Vid ett flertal tillfällen har det

dokumenterats att mörka bedövningsboxar som boskap vägrar gå in i utan användning av elpåfösare är ett problem. När man sedan satte upp extra belysning i bedövningsboxen gick djuren i större uträkning självmant in i bedövningsboxen och användningen av elpåfösare minskade (Grandin, 1996; Grandin, 2001). Även luftdrag från till exempel ventilation som träffar djuren i ansiktet gör att de stannar upp och inte vill röra sig framåt. Om man riktar om ventilation så att djuren inte upplever att de går i motvind kommer djuren att röra sig framåt bättre.

Boskap och andra idisslare är känsliga för lukter och lukten av blod kan få dem att bli oroliga och ovilliga att fortsätta framåt (Grandin, 1980b). Grisar är inte lika känsliga och då de är allätare kan de snarare dras till blodlukt av nyfikenhet.

Inredning

En fungerande inredning är viktig för att kunna driva fram djuren på ett så bra sätt som möjligt. För boskap är det en fördel om drivgångarna är i form av en kurva då djurens flyktbeteende gör den benägna att cirkulera runt en människa (Grandin, 1980c). För att driva djuren framåt bör personen gå i snabb takt längs den inre kurvaturen mot djuren och passera dessa framifrån. Väggar till drivgångar bör vara solida för att hindra boskapen från att se vad som händer utanför drivgången. Även väggar till väntfällor bör vara solida för att få djuren att fokusera på ingången till drivgången. Djuren gillar inte heller att passera under balkar eller ramper.

I drivgången försöker man utnyttja boskapens naturliga flockbeteende, de går gärna efter varandra så länge djuret framför är inom synhåll (Grandin, 1980b). Djuren bör kunna se igenom grindar i drivgången för att följa djuren framför. Lutande golv, brunnar, vatten, blänkande föremål, och föremål som rör sig bör inte finnas i drivgången då dessa får djuren att stanna upp och bli oroliga (Grandin, 1996).

Hur inredningen ska vara utformad är till viss del reglerat lagstiftningen. 5§ i kap 4 i L22 (SJVFS 2007:77 (omtryckt SJVFS 2008:69)) lyder "Drivgångar ska vara horisontella eller luta svagt uppåt och vara konstruerade så att djurens flockinstinkt och naturliga beteende kan utnyttjas vid drivning." I de allmänna råden till denna paragraf står det bland annat specificerat att golvens lutning inte bör överstiga 17 %, att slutet på drivgångarna inte bör vara tydligt då dessa riskerar att uppfattas som blindgångar och dessutom bör de inte ha skarpa hörn. Golvbrunnar i drivgångar avråds från och djuren bör gå från mörkare till ljusare utrymmen.

Djuren

Hur ett djur reagerar då det kommer till slakteriet påverkas bland annat av tidigare erfarenheter och genetik (Grandin, 1997). Djur som drivits upp ute på bete och som knappt haft någon kontakt med människor kan förväntas bli mer stressade och visa starkare flyktbeteende jämfört med till exempel mjölkkor som i regel är vana att hanteras av människor dagligen.

Att hantera djuren ofta och på ett bra sätt medan de ännu är kalvar kan vara särskilt värdefullt för att underlätta senare hantering. Då Probst et al. (2012) lät en grupp Limousinekalvar bli

hanterade extra i form av klappar och tal under kalvens första levnadsdagar minskade djurens flyktbeteende då en okänd människa närmade sig kalvarna upp till 9 månader senare jämfört med en kontrollgrupp som inte fått den extra behandlingen. Forskarna visade också att djur som blivit klappade som små höll sig lugnare i bedövningsboxen på slakteriet jämfört med kontrollgruppen.

Det finns även studier som visar en på individskillnad bland djuren och hur de reagerar på nya situationer. Bland annat Bourguet et al. (2010) fann att det förelåg individskillnader på hur olika individer betedde sig i nya situationer. I studien testades hur kor reagerade på att isoleras från sina kamrater samt hur de reagerade på närvaron av en främmande människa. Forskarna kunde senare konstatera att det genom resultaten i studien gick att förutsäga vilka djur som blev mer stressade på slakteriet. Det förelåg även en rasskillnad på slakteriet där särskilt Blonde d'Aquitaine reagerade mer i form av sparkar jämfört med övriga raser (Bourguet et al., 2011). Det framkom att personalen på det studerade slakteriet ansåg att tjurar var betydligt svårare att hantera jämfört med kvigor eller kor. Kvingor bedömdes dock mer temperamentsfulla jämfört med stutar i studie av Voisinet et al. (1997).

Stress kan kommuniceras mellan djur via feromoner. Vieuillethomas och Signoret (1992) fann att urin från stressade gyltor som sprayats på en mathink gjorde att andra gyltor ogärna åt ur denna mathink jämfört med om mathinken sprayats med urin från en ostressad gylta. Djur behöver alltså inte se eller höra varandra för att de ska känna att ett annat djur är stressat och då bli mer rädd i den nya situationen på slakteriet.

Djur- människointeraktioner på slakterier

Djuren påverkas i stor utsträckning av mänsklig närvaro. Många djur visar tecken på stress, till exempel förhöjd puls och andningsfrekvens, flyktbeteenden och vokaliseringar, om en människa kommer allt för nära (Grandin, 1997).

Hur djuren beter sig vid mänsklig hantering skiljer sig stort och beror bland annat på genetik och tidigare erfarenheter av människor. Djurens beteende påverkas även av på vilket sätt de blir hanterade av människor. Att driva djuren så lugnt som möjligt minskar stressbelastningen för djuren. Flera studier har funnit ett samband mellan antalet stötar med elpåfösare, höjda människoröster och hårda slag med en hög stressnivå hos djuren (Waynert et al., 1999; Breuer et al., 2000; Bourguet et al., 2010). Stressade djur leder till sämre djurvälstånd sämre arbetsmiljösäkerhet för personalen samt sämre köttkvalité (Grandin, 1997).

Studier på lantbruksgårdar, både bland suggor och bland mjölkkor, har visat att personalens beteende påverkar djurens beteende samt produktion (Hemsworth et al., 1989; Hemsworth et al., 1994; Breuer et al., 2000). På lantbruksgårdar där skötarna hade hårdhänt fysisk kontakt med djuren samt använde rösten högljutt och aggressivt var djuren mer ovilliga till kontakt med främmande människor samt producerade sämre. Efter att ha informerats och tränats skötare på både mjölkgårdar och grisgårdar kunde förbättrade attityder ses i enkätsvar jämfört med innan träningen (Hemsworth et al., 1994; Hemsworth et al., 2002). Produktionen ökade dessutom och djuren visade mindre rädslobeteenden i närvaro av en främmande människa.

Vanliga beteenden av stallpersonalen på större nötslakterier i Sverige är att driva på djur med redskap eller händer genom lättare eller fastare beröringar, lugnt använda rösten till att prata med djuren samt att stänga automatiska grindar på djuren för att få dem gå framåt eller bakåt då grinden vidrör framdelen respektive bakdelen på djuret (Wiberg, 2012). Ur djurvälståndssynpunkt allvarligare beteenden var ovanliga men förekom, i dessa fall olaglig och överdriven användning av elpåfösare och att de böjer svansen på djuret.

Personalens beteende har ett samband med deras attityder till djur (Coleman et al., 2003; Coleman et al., 2012). Personer med negativa attityder till djur var mer benägna att använda elpåfösare, skapa mekaniska ljud mot inredningen, slå på djuren mer samt vissla oftare. Kor med hög kortisolhalt i blodet höll ofta huvudet lågt mot människor i vad som antas vara en gest av undergivenhet. Vokaliseringar hos nötkreatur vid drivning har ett starkt samband med rädsla och smärta hos djuren och kan därför användas som mått på hur väl personalen och inredningen är anpassad för att driva boskap på ett för djuren skonsamt sätt (Grandin, 1998).

Wiberg (2012) fann att antalet beteenden som djuren uppvisade korrelerade dåligt med antalet beteenden som personalen visade och vice versa. Ett djur som uppvisade få beteenden kan alltså ändå få många människobeteenden riktade mot sig. Vissa människobeteenden ifrågasattes i studien till exempel lösare slag med paddel mot djurens bak- eller frambel. Forskaren frågade sig om det verkligen är ett beteende som hjälper till att driva djuren framåt eller är det ett invariant, nästan omedvetet beteende av stallpersonalen. Frågor som denna är viktiga att reda ut eftersom stallpersonalens beteende påverkar graden av stress hos djuren (Bourguet et al., 2010; Hemsworth et al., 2011).

För att sammanfatta dessa studier kom de fram till att negativa attityder mot djur gjorde människorna mer benägna att använda ett aggressivt beteende mot djuren och att detta aggressiva beteende leder till mer stress hos djuren. Kunskap om djur och hur dessa ska hanteras bör finnas hos personal som arbetar med djur på gårdar eller på slakteri. Att träna och informera personal för att förbättra deras arbetsmetoder kan vara problematiskt om inte beteende och arbetsmetoder även i fortsättningen registreras (Grandin, 2006). Forskaren beskriver att dåligt beteende återigen normaliseras och personal återgår till sina gamla arbetsmetoder om inte kontinuerliga kontroller införs.

Kontrollprogram och efterfrågan på djurvälstånd av konsumenter och livsmedelskedjor kan avsevärt förbättra förhållandena för djuren på slakterier. Efter att stora restaurang- och matkedjor i Nordamerika införde hårdare krav på slakterier knutna till dem och införde kontrollprogram förbättrades djurvälstånden drastiskt (Grandin, 2006). Andelen djur som inte blev ordentligt bedövade eller som vokaliserade sjönk. Även användningen av elpåfösare minskade drastiskt vilket var en av kontrollpunkterna. Ett problem som uppstod när fokus hamnade på användningen av elpåfösare var att vissa anställda slog djuren istället för att använda elpåfösaren för att få bra poäng när det kom till användning av elpåfösare. Enligt författaren var en av orsakerna till att vissa slakterier ej klarade av att genomföra förbättringarna en svag ledning.

Köttkvalité och stress hos djur

På ett slakteri kommer man inte att kunna se skillnad i mjölkproduktion eller storlek på griskullarna om djuren blir hårdhänt behandlade. Däremot kommer djuren att bli mer stressade vilket påverkar köttkvalitén (Santos et al., 1997; King et al., 2006). Särskilt grisar tycks vara mycket känsliga för ett akut stresspåslag som leder till att köttet blir blekt och förlorar sin kapacitet att binda vatten så kallad pale, soft, exudativ (PSE). Vid en längre stressreaktion ses oftare en annan försämring av köttkvalitén så kallad dark, firm dry (DFD) vilken också kan ses hos nötkreatur.

PSE uppstår då proteinet myosin i musklerna denatureras och ses vanligen hos grisar (Offer, 1991). Detta sker vid låga pH värden och höga temperaturer (Offer, 1991; Fernandez et al., 1994). I praktiken händer detta då köttet inte kyls tillräckligt snabbt på grund av felförvaring (hög temperatur) eller om pH sjunker ovanligt snabbt och pH:et sjunker till ett kritiskt värde då slaktkroppen ännu är varm. pH:et sjunker till följd av en mycket snabb eller omfattande glykolys vilken bland annat ses hos djur som varit akut stressade innan slakt eller djur som bär på den så kallade halotangen vilken gör dem stresskänsliga.

Vid DFD är glykogenreserverna i musklerna uttömda på grund av långvarig fysisk påfrestning och stress (Warriss, 1990). Normalt vid slakt omvandlas glykogenreserverna till mjölksyra vilket sänker pH:et i musklerna från ~7 till ~5.5 under de närmsta 2 dyggen. Då glykogenreserverna är använda sker inte omvandlingen till mjölksyra och pH:et sänks aldrig vilket resulterar i att proteiner inte denatureras som de normalt gör.

Djur som till temperamentet är mer lättstressade har rapporterats med högre frekvens färgförändringar i köttet samt att köttet blivit segare (Voisinet et al., 1997), detta dock i mosats till King et al. (2006) som inte fann ett samband mellan temperament och DFD. Att avla på djur som har ett lugnare temperament skulle möjligen kunna ge bättre köttkvalité. Dessutom skulle det förenkla hanteringen i alla produktionsled samt öka arbets säkerheten för personalen och öka djurväl färd en för djuren.

Förutom en försämring av köttkvalitén kan hårdhänt och hänsynslös hantering av djuren innan slakt resultera i blåmärken på slaktkropparna. Blåmärken utgör varje år stora ekonomiska förluster inom köttindustrin (Strappini et al., 2009). Dessa uppstår även då djuren rider på varandra eller stängas på transporten och i stallet på slakteriet, framförallt då djurgrupper blandas.

Olika beteendeval hos människor

Vad styr då hur vi som människor väljer att bete oss? Det finns mycket forskning gjord inom området och här presenteras en välkänd teori. I en given situation, plats och tid kan attityder till stor del förutsäga hur vi människor beter oss (Ajzen, 2012). Enligt "The Theory of Planned Behaviour" finns det tre områden som påverkar hur en människa agerar:

1. Hur personen tror att resultatet av sitt agerande kommer utfalla samt vad personen anser om detta utfall.
2. Normativa värderingar hos betydande personer i personens omgivning och deras agerande samt motivationen till att följa dessa värderingar.

3. Faktorer vilka kan underlätta eller försvåra utförandet av ett visst beteende som personen tror föreligger samt hur pass betydande personen uppfattar att dessa faktorer är.

I praktiken utgör attityden till beteendet och den subjektiva normen tillsammans med hur stor viljemässig kontroll över beteendet personen uppfattar sig ha, en beteendemässig intention. Vanligtvis uppfattar en person att den viljemässiga kontrollen över sitt beteende ökar ju positivare attityd personen har till beteendet och den subjektiva normen. Då personen känner en större frihet att viljemässigt utföra beteendet ökar sannolikheten för att personen genomför sin beteendemässiga intention. I praktik utförs inte alltid beteendet som personen först avsett eftersom hinder och omständigheter gör utförandet omöjligt det vill säga då den viljemässiga kontrollen över beteendet är liten.

Personlighet

En medarbetares personlighet påverkar dennes arbetsprestation (Tett et al., 1991). Det är inte ovanligt att arbetssökande får genomföra ett personlighetstest, vad som däremot oftast missas är en bra arbetsanalys för vilken personlighet som passar för de specifika arbetsuppgifterna. Många arbetsgivare använder sig av enkäter grundade på "The Big Five Personalities" då de anställer nya medarbetare. "The Big Five Personalities" utgörs av extraversion, behaglighet (agreeableness), samvetsgrannhet/plikttrogenhet, emotionell stabilitet och öppenhet alternativt intellekt (Goldberg, 1993). I andra studier har man kortat ner personlighetskaraktärerna till stabilitet och plasticitet/formbarhet (Alessandri and Vecchione, 2012). Framförallt emotionell stabilitet ses som bra för arbetsprestation oavsett yrke.

Vad är då betydelsen av stallpersonalens personlighet för hur de arbetar med djuren? Coleman et al. (2003) gjorde en observationsstudie av hur stallpersonalen arbetade, sedan fick personalen göra ett personlighetstest för att reda ut frågan. Forskarna fann endast samband för personlighetstypen "hårdhudad" (tough-mindedness) med hög användningsfrekvens av elpåfösare. Forskarna frågade sig om det eventuellt kan hänga samman med låg grad av empati hos medarbetaren och efterlyste mer forskning inom området.

Syfte

Syftet med denna studie är att skapa en bild av vad slakteriets stallpersonal har för bakgrund och attityder till djurhantering samt kompetens. Denna information kan förhoppningsvis användas av behörig myndighet som tar fram material för kurser i djurhantering enligt EU-förordningen. Studien syftar också till att se om det går att finna ett samband mellan hur de anställda på slakterier hanterar djur och vad de har för bakgrund, attityder och kompetens. Prediktionen är att personer med positiva attityder till djurhantering, god kompetens samt lång erfarenhet driver djuren på ett lugnare sätt.

MATERIAL OCH METODER

Material

Totalt 14 personer från sex olika slakterier runt om i Sverige deltog i studien. Slakterierna var mellan- till storskaliga (ca 150 djur/dag eller fler) men beskrivs inte i närmre detalj för att behålla anonymiteten. Inklusionskriterier var att slakterierna slaktade nöt och/eller gris samt att personerna som intervjuades hanterade levande djur bland sina arbetsuppgifter. Dessutom behövde min närvaro godkännas av slakterierna och respondenterna frivilligt låta sig intervjuas och observeras. Syftet med studien och min närvaro vid observationerna var känd för deltagarna i studien. Sammanlagt åtta personer som studerades arbetade med nötkreatur och sju personer som arbetade med grisar studerades. En person observerades både vid drivning av nötkreatur och gris och därför blir totalsumman av observationer 15.

Metod

De 14 personerna intervjuades och observerades för att se om det fanns något samband mellan hur de svarade på intervjufrågorna samt hur de arbetade i praktiken. I möjligaste mån gjordes intervjuerna efter observationerna för att minska risken att intervjun påverkade hur den intervjuade agerade i stallet. På ett par slakterier där det var många som skulle intervjuas och observeras var detta inte schemamässigt möjligt. Intervjuerna kunde bara genomföras då det var ett tillfälle med mindre arbetsbelastning och dessa tillfällen kom inte ofta, därför utfördes en del intervjuer före observationerna om det var fler än två som arbetade i stallet.

Intervju

En strukturerad intervju genomfördes med i förväg skrivna frågor och svarsalternativ. Ett fåtal kompletterande öppna frågor ingick i intervjun. Varje intervju tog ca 10 minuter, ibland lite längre tid då respondenten hade längre svar. Frågorna var demografiska till en början för att få en bild av personens ålder, levnadsförhållanden och bakgrund, sedan övergick intervjun till att belysa frågor om arbetet, samt hantering av djur i olika situationer. Sammanlagt intervjuades 19 personer men endast 14 av dessa finns det ett observationsprotokoll till då det blev ont om tid på ett slakteri. Vid intervjun noterades svaren skriftligt och skrevs in i dokument inom de närmsta två dagarna. Intervjuerna genomfördes enskilt. Frågeformuläret som intervjun baserades på finns som bilaga 1.

Observation

Observationer av 14 olika personer gjordes på sex slakterier. Ett observationsprotokoll (bilaga 2) utformades i förväg och fylldes i för varje observerad person. I detta protokoll finns olika observationsområden som bedömdes som noll, ett eller två. I bilaga 2 står det specificerat för varje observationsområde vad som grundade bedömningen. Generellt står en nolla för att ett beteende inte observerats alternativt att djuren hanterats lugnt. En etta står vanligtvis för ett beteende utfört i en lindrig grad till exempel använda rösten i samtalston. En tvåa står för ett beteende som kan stressa eller skada djuren till exempel att använda rösten genom att skrika. Personerna observerades då de drev djuren från avlastning till stall, från stall till drivgång, i drivgång samt från drivgång till bedövningsbox.

Fem grupper med djur observerades för varje person. En grupp med djur kunde skilja sig i antal. Oftast handlade det om en box. Antal djur i olika boxar skiljde sig mellan slakterierna och mellan djurslagen. Oftast rörde det sig om mellan 4-20 grisar alternativt 3-7 nötkreatur. Grupper som var både mindre och större förekom.

Analys av data

För att se hur ofta ett observationsområde observerats har frekvensen av ett observationsområde räknat på samtliga observerade drivningstillfällen sammanställts.

Eftersom ett beteende kan utföras många gånger av ett fåtal personer alternativt ett fåtal gånger av många personer och ändå noteras lika många gånger i studien har samtliga personer fått en generell siffra 0-3 för ett observationsområde. Om en person upprepat vid de fem drivningarna fått en etta eller en två för ett observationsområde kommer personen ifråga att få en etta respektive en två som generell siffra för det specifika observationsområdet. Eftersom innebörden av en etta eller två inom vissa observationsområden skiljer sig mer än endast genom gradering av ett beteende har de personer som upprepat fått både en etta och en två vid sina fem drivningar inom samma observationsområde fått den generella siffran 3. Denna siffra fanns inte med i observationsprotokollet utan finns endast med i dataanalysen som en generell siffra för ett observationsområde för en specifik person som upprepat bedömts fått en etta och två vid sina olika drivningar.

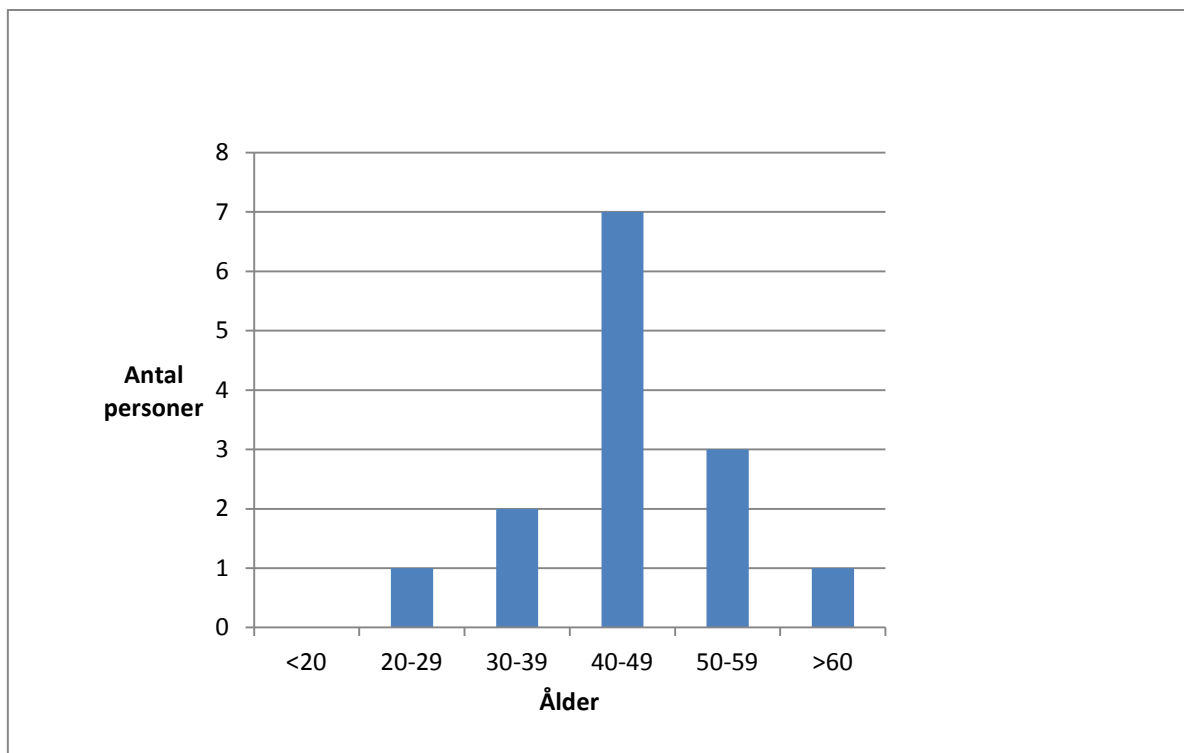
För att se samband mellan olika observationsområden samt samband mellan ett observationsområde och intervjusvar till en fråga har den totala frekvensen av nollor ettor och tvåor vid samtliga drivningar inom de jämförda grupperna studerats. Samband mellan observationsområden och samband mellan ett observationsområde samt intervjusvar har också studerats med avseende på personers generella siffra för det studerade observationsområdet i fråga.

RESULTAT

Intervjuer

Bakgrundsfakta

Hälften av personerna som deltog i studien tillhörde ålderskategorin 40-49 år se figur 1. Endast en person återfanns i ålderskategorin 20-29, och två personer i ålderskategorin 30-39 år.

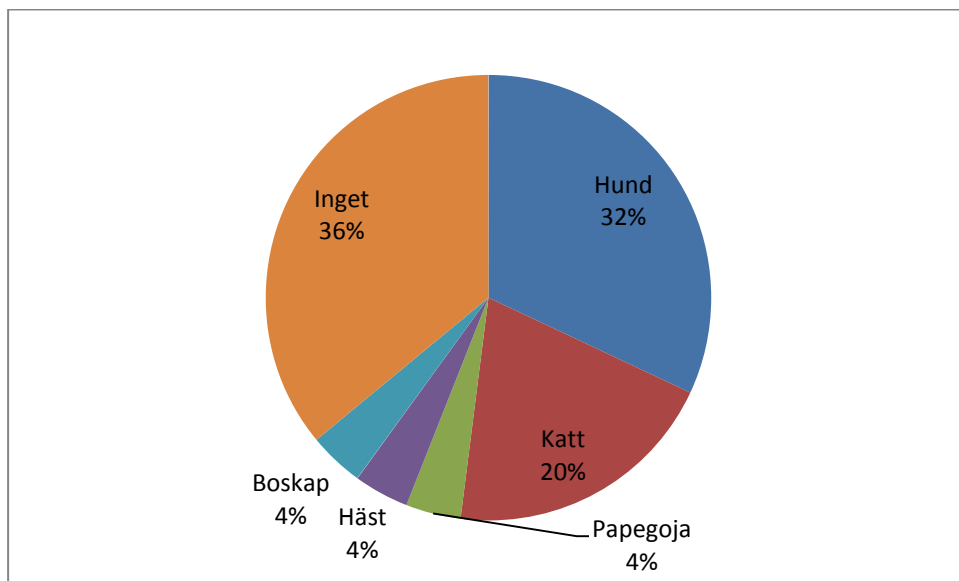

Figur 1. Åldersfördelning bland stallpersonalen på slakterierna.

Tolv personer har barn och bor tillsammans med en sambo eller fru, endast två personer uppger att de bor ensamma. Nio personer uppger att de har sällskapsdjur hemma, varav åtta stycken har hund och fem stycken har katt se figur 2. Ännu fler uppger att de vuxit upp med sällskapsdjur (tolv personer) varav nio stycken vuxit upp med hund, sex stycken vuxit upp med katt och tre stycken vuxit upp med sällskapsfågel. Samtliga 14 medverkande har någon gång i livet haft djur. En person har lantbruksdjur i form av nötboskap, han har tidigare varit mjölkbonde.

Tio respondenter uppger att de har erfarenhet av lantbruksdjur sedan barndomen där vanligaste djurslaget var nöt (sex stycken) följt av gris (fyra stycken). Fyra av dessa har vuxit upp på gård som drivits av familjen. Fyra personer uppger att deras lantbrukserfarenhet kommer sig av att de bott granne med ett lantbruk alternativt haft en släkting med ett lantbruk där de tillbringat mycket tid samt arbetat. En person har gått lantbruksgymnasium och senare arbetat på lantbruksgårdar efter detta. Fem personer har ingen lantbrukserfarenhet sedan tidigare. Tre av dessa arbetar på grisslakterier, och två på nötboskapsslakterier. I studien var det således vanligare att stallpersonalen har erfarenhet av lantbruk på nötslakterier jämfört

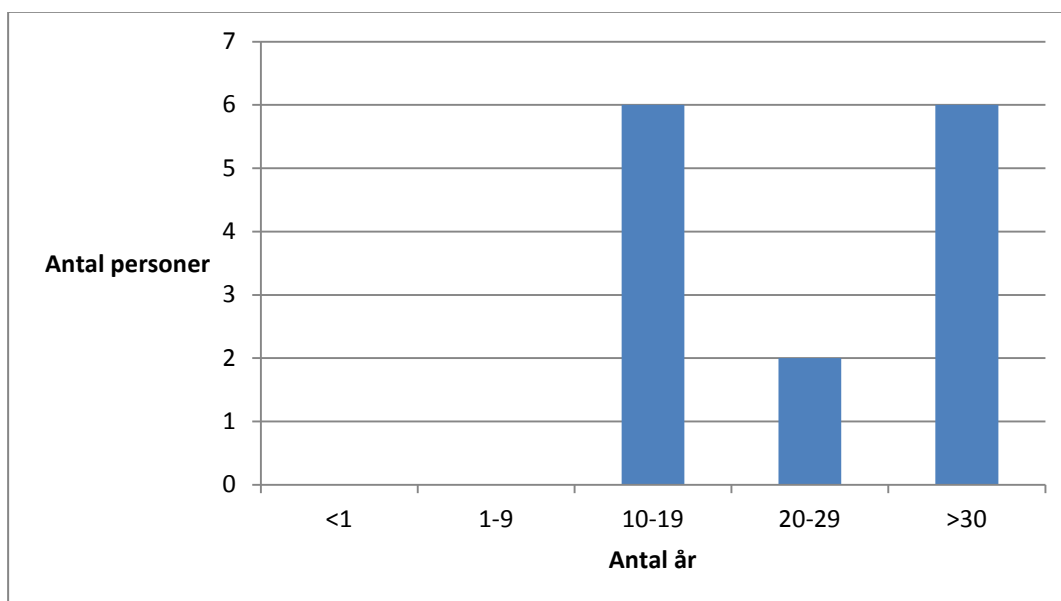
med grisslakterier (tre av sju respektive två av åtta) . Endast två personer ägnar sig åt jakt på fritiden.

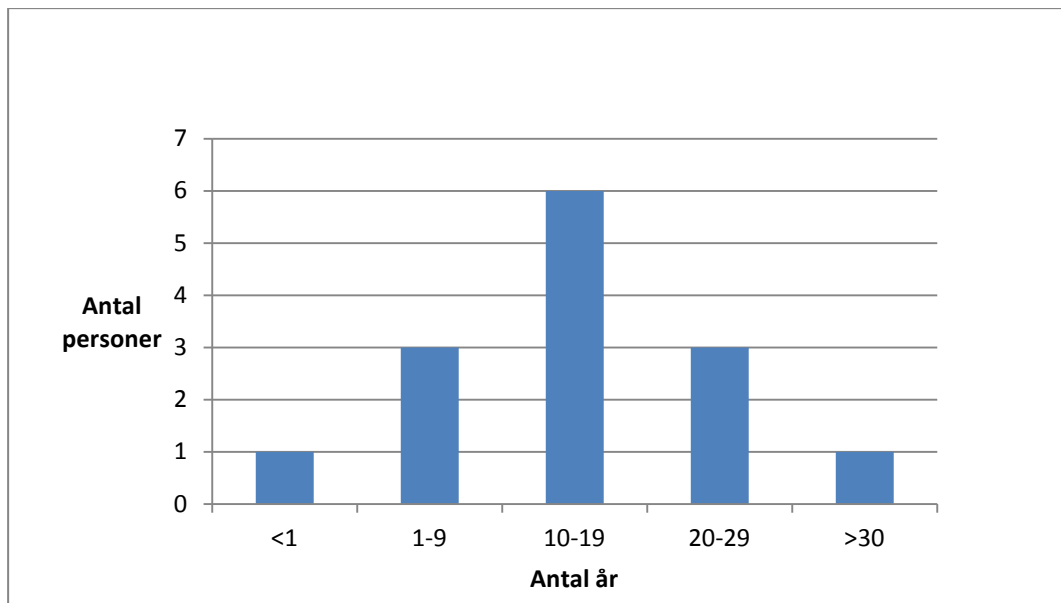
Figur 2. Djurslag hemma hos stallpersonalen, 4 % motsvarar en person och totalt är det 14 personer.

Arbetslivserfarenhet

Nio personer hade ägnat sig åt en annan sysselsättning innan de började arbeta på slakteriet (bland annat målare, plåtslagare, fönsterputsare, och anställd på lantbruk). Samtliga personer har haft en lång yrkeskarriär på slakteriet, sex personer har arbetat på slakteri 10-19 år, två personer hade arbetat i 20-29 år och sex personer hade arbetat i över 30 år på slakteri se figur 3. En person var relativt ny i stallet och hade ansvarat för stallet i mindre än ett år. Tre personer har arbetat i stallet i 1-9 år, sex personer i 10-19 år, tre personer i 20-29 år och en person i över 30 år se figur 4.

Figur 3. Antal år som respondenterna har arbetat på slakteri.

Figur 4. Antal år som respondenterna har arbetat i stallet på slakteri.

Tio personer uppger att de blev introducerade på slakteriet genom att gå som lärling och fyra personer uppger att det inte fick någon introduktion alls. Endast en person anser att arbetsinstruktionerna är otydliga. Han tyckte att en bra dialog med slakteriledning och besiktningsveterinärer i viss mån kompenserade för de otydliga instruktionerna. En person upplever att slakteriledningen inte visar något intresse för hur arbetet sker i stallet och två personer upplever att djurvälstånd inte diskuteras på arbetsplatsen. Ett par personer kommenterade frågan huruvida de upplever att ledningen visar intresse för hur de arbetar i stallet eller ej, med att stallpersonalen sällan såg någon högre chef i stallet, trots detta svarade dessa två att de trodde ledningen var intresserad. 13 personer svarade att de trivs på jobbet, en svarade att han till och med ibland längtade att gå dit då han var ledig. En person var missnöjd med sin arbetssituation, det berodde dock inte på själva arbetsuppgifterna.

Åtta personer kände ingen större press på att få djuren i tid till avblodningen, sex personer kände ibland press att få djur snabbt till avblodningen. Pressen tycks vara något större på boskapslakterier då fyra av de sex personer som upplever press ibland arbetar med nötkreatur och två arbetar med gris. Framförallt uppgav de som kände viss press att det var om morgnarna det var stressigt eller om stallet tömts under pågående slakt och de väntade in nya transporter.

Kompetens

På frågan hur de märker om ett djur är stressat var det vanligaste svaret (åtta personer) att djuret inte är still eller att det är stirrigt. Nästan alla som arbetar med nöt nämnde blicken (sju av åtta). Däremot var blicken inget som stallpersonal på grisslakterier använde sig av. Två personer svarade att de ser det på kroppshållningen och en person svarade att de blir stela och flåsar (gris) samt en person svarade att han ser det på öronställningen. En person ansåg att grisar inte blev stressade.

Ingen på grisslakterier använde sig av elpåfösare och på nötboskapsslakterierna användes den när djuren av olika anledningar inte gick framåt. Respondenterna fick svara på frågan i vilken situation de använde sig av elpåfösare och svaren blev:

- Vid avlastningen, för att hindra att någon person blir skadad om det är rörligt och om djuren packar sig.
- När de inte vill gå framåt och jag har provat med allt annat.
- När de inte går framåt, helst ska man inte använda elpåfösaren utan ta en annan rad istället.
- Till bedövningen där det är en svart gummimatta som de inte vill gå på.
- När de backar och inte går framåt.
- När nötkreaturen inte går ur Uddevallaboxen eller in till bedövningen.

Respondenterna fick frågan om det fanns något i stallet som gjorde att djuren inte ville gå framåt och svaren är sammanfattade i tabell 1. Svaren var inte förbestämda utan spontana och samma person kan ha nämnt flera saker. Det vanligaste svaret var blänkande föremål alternativt vatten på nyspolat golv som reflekterade ljus. Samtliga som svarade olika typer av ljud arbetar med nötboskap och samtliga som svarade skarpa hörn arbetar med grisar.

Tabell 1. Svar till vad som får djuren att stanna upp vid drivning

Vad som gör att djur inte vill gå framåt	Antal personer som tog upp punkten
Blänkande föremål eller vatten	6
Ljud från automatiska grindar och maskiner	5
Skarpa hörn	4
Felplacerade personer i stallet	3
Slangar i drivgången	3
Annorlunda golvtextur	3
Drag från ventilation	3
Lutande golv	2
Bländande ljus	1
Lukt	1
Ser ej kompiserna framför i drivgången	1
Mörk inredning	1
Pelare mitt i drivgången	1

På frågan vad de gör om ett djur inte går framåt trots intensiv pådrivning svarade samtliga personer (sex stycken) som arbetar med gris samma sak; låta grisen vara och ta med dem i nästa omgång. En person sa att man också kunde avliva djuret på plats. Av dem som arbetade med nötkreatur svarade sex av åtta personer att man skulle låta djuren vara en stund, se tabell 2. Fyra personer tyckte att man skulle försöka driva dem i grupp med andra och två av dessa specificerade att man kan locka med en ko om det är en tjur som inte vill gå framåt. Fyra personer svarade att det är bättre att ta andra djur under tiden. En person angav att han brukade prata med och klappa djuret och en person tyckte att den situationen aldrig uppstod med nötkreatur.

Tabell 2. Respondenternas svar till vad de gör om ett nötkreatur inte går framåt trots intensiv pådrivning, totalt åtta svarade

Vad gör respondenten om djuret inte vill gå framåt trots pådrivning	Antal personer
Låter djuret vara en stund	6
Driva dem i grupp med andra	4
Ta andra djur under tiden	4
Prata och klappa med djuret	1
Situationen uppstår aldrig	1

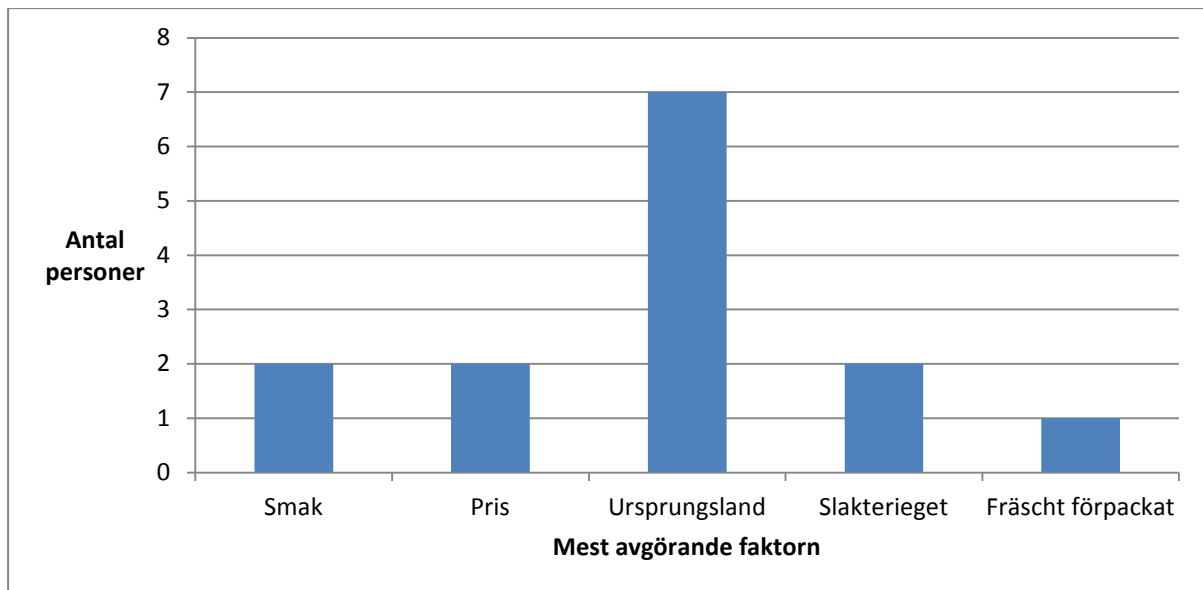
Den situation som upplevdes svårast var enligt hälften (sju stycken) av de svarande att driva enskilda djur, se tabell 3. Två personer svarade att driva djuren till bedövning, båda arbetar med nötkreatur på samma slakteri och tre personer svarade att det inte fanns något som är svårare än andra moment. En person tyckte att det svåraste var att hantera djuren vid lastkajen då han tvingades gå nära djuren utan några grindar som skydd, det var ibland svårt att bedöma hur djuren kommer att reagera då han närmar sig för att driva dem framåt. En person tyckte inte att nötkreatur brukade vara något problem men däremot arga suggor och hästar.

Tabell 3. Moment som upplevs svårare än andra

Moment som är svårare än andra	Antal person
Drivning av enskilda djur	7
Inget särskilt moment	3
Drivning till bedövning	2
Drivning vid lastkaj	1
Drivning av arga suggor och häst	1

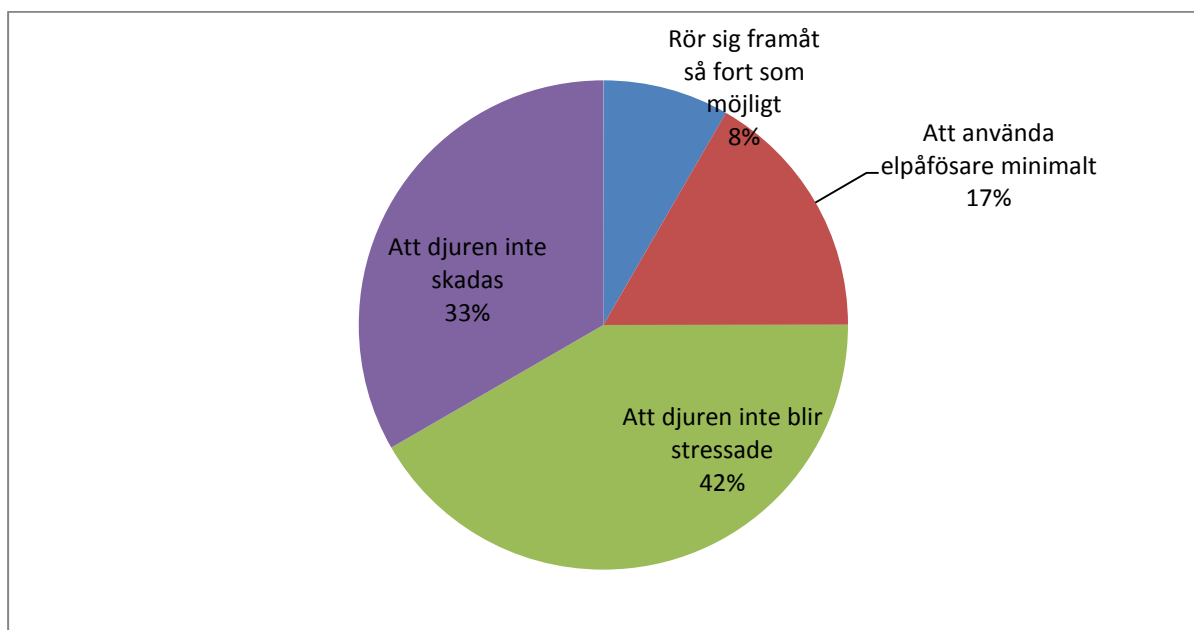
Attityder

När de intervjuade tillfrågades om vad de tycker är den mest avgörande faktorn för valet av kött i matbutiken svarade hälften (sju personer) ursprungsland, se figur 5. Samtliga sa att en anledning var att stödja den svenska produktionen. Andra faktorer som togs upp av enstaka respondenter var skonsammare djurhantering samt smittskydd och att svenskt kött är salmonellafritt. Två personer svarade att de endast köpte kött från slakteriet för att stödja företaget. Fler personer än två angav dock att de nästan endast köpte kött från slakteriet. Två personer svarade lågt pris respektive smaklighet. Samtliga respondenter åt kött och ingen angav att de särskilt ville köpa ekologiskt kött.

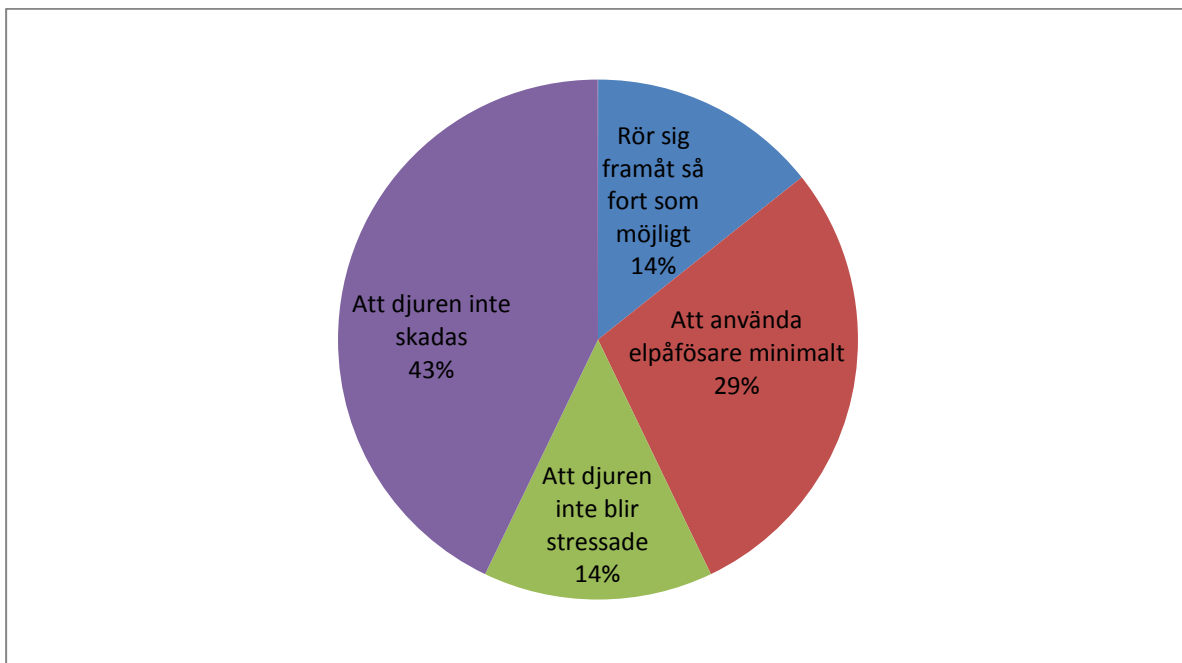
Figur 5. Den mest avgörande faktorn till vilket kött respondenterna köper i butik. En person som valde pris poängterade att även smak var väldigt viktigt och att det var en kombination av dessa faktorer som var avgörande.

På frågan vad de tycker är viktigast då de driver djuren kunde respondenten välja mellan att driva djuren snabbt, att använda elpåfösare så lite som möjligt, att djuren inte blir stressade eller att djuren inte skadas se figur 6. Flera personer poängterade att svarsalternativen hängde samman. Minskad användning av elpåfösare minskade stressen hos djuren, minskad stress minskade risken för skador hos djuren.

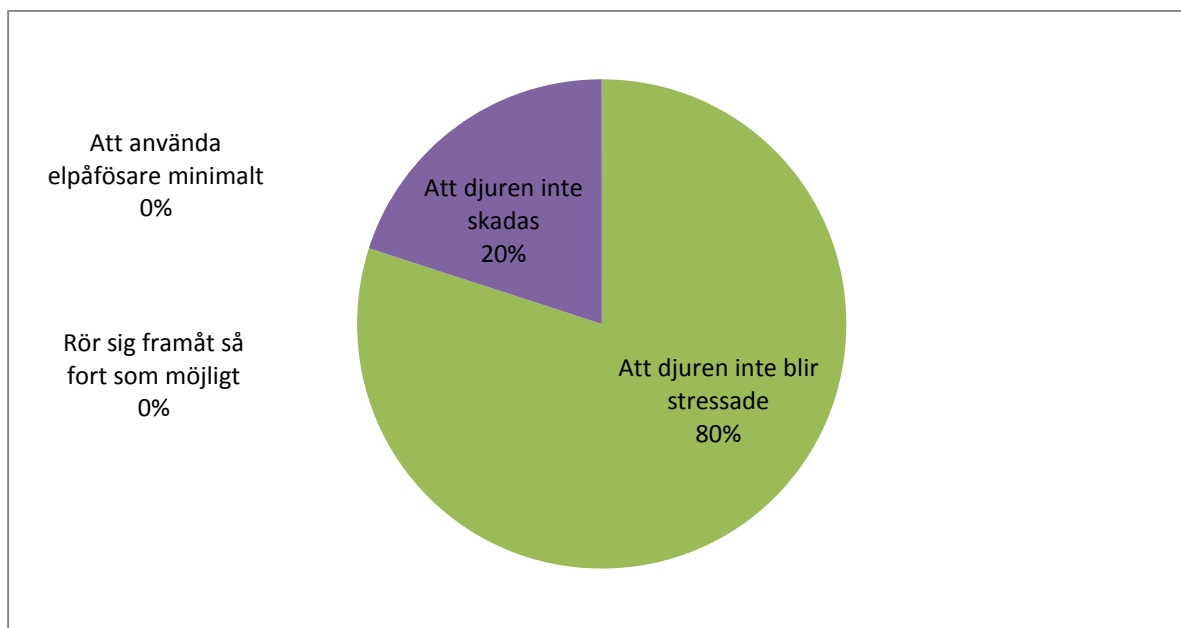
Figur 6. Vad stallpersonalen tycker är viktigast då de driver djuren, gris- och nötkreatur sammantaget. Totalt svarade tolv personer. Två personer kunde inte välja mellan att djuren inte skulle stressas och att djuren inte skulle skadas.

Av de åtta personer som arbetade med nötkreatur valde endast en person stress och en person kunde ej välja mellan stress och skada som viktigast vid drivning, se figur 7. Tre personer av sju valde att djuren inte skulle skada sig, två av dessa tre jobbar även med gris. Av de fyra som uteslutande arbetade med nöt svarade två personer att det var mest väsentligt att använda elpåfösare så lite som möjligt. En person svarade att få fram djuren så fort som möjligt och en person svarade att djuren inte skadas. Personen som svarade att de inte skulle skadas trodde dock att chef och kollegor skulle tycka att använda elpåfösare så lite som möjligt var viktigast eftersom det är användningen av elpåfösare som mäts. Liknande kommentar om att det är användningen av elpåfösare som kontrolleras och därför är viktigast fälldes av en annan person på samma slakteri. I övrigt trodde respondenterna att chef och kollegor skulle svara likadant som de själva. Två personer på grisslakterier kommenterade dock att chefen tycker att det är viktigt att djuren drivs framåt snabbt även om chefen antagligen inte skulle svara detta om jag frågade honom eller henne. Övriga kommenterar till frågan var att ”*de vill verkligen inte ha luckor på linjen*” och ”*ledningen har sagt att djuren ska komma i första hand*”.

Figur 7. Svar till vad som är viktigast då de driver djuren från dem som arbetar med nötboskap. Sex personer arbetar nästan uteslutande med nötboskap medan två personer även arbetar med gris. En person kunde inte välja mellan att djuren inte skulle bli stressade och att djuren inte skulle skadas. I diagrammet finns svaren från sju personer som kunde välja vilken faktor de ansåg var viktigast

Av de personer som arbetar uteslutande med grisar valde fyra av fem personer som svarade på frågan stress som viktigast att minimera, se figur 8.

Figur 8. Vad som är viktigast då respondenterna som uteslutande arbetar med grisar driver djuren. En person kunde inte välja mellan att inte djuren ska bli stressade och att djuren inte skulle skadas. Totalt svarade 5 personer.

Elva personer hade inget emot att gå ytterligare en kurs i djurhantering. Tre personer var mer tveksamma där en var rädd för att dumförklaras, en var mest tveksam till ett webbaserat upplägg samt en person som arbetat över 30 år i slakteristallet samt gått flera kurser tidigare var tveksam till om det skulle komma med något nytt.

Intervjufrågoras inbördes relation

Den person som upplever att arbetsinstruktionerna är otydliga är samma person som ännu inte hunnit gå någon kurs i djurhantering på slakteri då han arbetat i stallet mindre än ett år.

Av de fyra som inte fått någon introduktion till arbetet i stallet hade tre erfarenhet av lantbruksdjur sedan innan. Tre personer av dessa fyra hade arbetat flertalet år på slakteriet innan de började i stallet och samtliga har nu arbetat över 10 år på slakteriet.

En högre andel personer från de tre slakterier som låg vid mindre städer hade erfarenhet av lantbruksdjur innan de började i stallet på slakteriet jämfört med på de större slakterierna. Samtliga fyra personer som arbetade på slakterierna vid de minsta städerna hade lantbruksbakgrund och hälften (fem av tio) hade lantbruksbakgrund på slakterierna vid de tre största städerna.

Sammanlagt svarade sju personer att ursprungsland var den viktigaste faktorn då de handlade kött i butik. Tre av dessa sju kom från lantbruksbakgrund och därför kan lantbrukbakgrund inte sägas ha någon inverkan. På de tre mindre slakterierna svarade samtliga av de fyra respondenterna att den viktigaste faktorn när de handlar kött är ursprungsland. På de större slakterierna svarade däremot endast tre av tio att den viktigaste faktorn är ursprungsland. Att notera är att de större slakterierna i större utsträckning ligger i anslutning till större städer och

att effekten till viss del spiller över. De som bodde i mindre städer svarades således i större utsträckning att de köper svenskt kött men här var sambandet inte lika starkt som för det till storlek på slakteriet.

OBSERVATIONER

Frekvensen av olika observationer

Observationsdata från samtliga personer är sammanställda i tabell 4, från de som arbetar med nötkreatur i tabell 5 och de som arbetar med grisar i tabell 6. Dessa data visar hur vanliga vissa beteenden eller observationer har varit under studien. I dessa tabeller kan man inte se om ett beteende utförts många gånger av ett fåtal personer eller få gånger av ett större antal personer.

Tabell 4. Antalet drivningar och andelen drivningar (i procent) av de olika beteendekområden som observerades av samtliga deltagare. Den person som observerats arbeta med både nöt och gris finns endast representerad med data från observationen då han drev nötkreatur i denna tabell. Data från sammanlagt 70 drivningar (14 personer) är sammanfattade nedan

Observationsområde	0	1	2	3
Användning av röst	33 (47 %)	34 (49 %)	2 (3 %)	1 (1 %)
Skapande av mekaniskt ljud	36 (51 %)	28 (40 %)	6 (9 %)	0 (0 %)
Användning av elpåfösare	59 (84 %)	9 (13 %)	0 (0 %)	2 (3 %)
Tempo	12 (17 %)	55 (79 %)	3 (4 %)	0 (0 %)
Position i förhållande till djuret	53 (76 %)	14 (20 %)	1 (1 %)	2 (3 %)
Fysisk kontakt	4 (6 %)	46 (66 %)	1 (1 %)	19 (27 %)

Tabell 5. Antalet drivningar och andelen drivningar (i procent) av de olika beteendekområden som observerades av deltagare som arbetade med nötkreatur. Sammanlagt 40 drivningar observerades (8 personer)

Observationsområde	0	1	2	3
Användning av röst	11 (28 %)	26 (65 %)	2 (5 %)	1 (3 %)
Skapande av mekaniskt ljud	31 (78 %)	3 (8 %)	6 (15 %)	0 (0 %)
Användning av elpåfösare	29 (73 %)	9 (23 %)	0 (0 %)	2 (5 %)
Tempo	7 (18 %)	30 (75 %)	3 (8 %)	0 (0 %)
Position i förhållande till djuret	25 (66 %)	12 (30 %)	1 (3 %)	2 (5 %)
Fysisk kontakt	4 (10 %)	16 (40 %)	1 (3 %)	19 (48 %)

Tabell 6. Antalet drivningar och andelen drivningar (i procent) av de olika beteendekområden som observerades av deltagare som arbetade med grisar. Sammanlagt 35 drivningar observerades (7 personer)

Observationsområde	0	1	2
Användning av röst	22 (63 %)	13 (37 %)	0 (0 %)
Skapande av mekaniska ljud	10 (29 %)	25 (71 %)	0 (0 %)
Användning av elpåfösare	35 (100 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
Tempo	5 (14 %)	30 (85 %)	0 (0 %)
Position i förhållande till djuret	33 (94 %)	2 (6 %)	0 (0 %)
Fysisk kontakt	0 (0 %)	35 (100 %)	0 (0 %)

I tabell 7 till 9 kan man se hur många personer som upprepat fått en etta eller tvåa för ett särskilt observationsområde. Har en person upprepat fått både en etta och en tvåa kommer den i tabellerna 7 till 9 stå som en trea. Dessa tabeller visar hur stort antal samt hur stor andel personer i studien som kan kopplas till en viss gradering inom ett observationsområde till exempel att 9 personer vilket motsvarar 64 % ofta använder rösten i samtalston.

Tabell 7. Antalet och andelen (i procent) personer som utförde ett visst beteende mer än en gång. Observationer för samtliga deltagare. Den person som observerats arbeta med både nöt och gris finns endast representerad med data från observationen då han drev nötkreatur i denna tabell. Siffran tre står för att personen observerats med både beteende ett och två minst två gånger

Observationsområde	0	1	2	3
Användning av röst	5 (36 %)	9 (64 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
Skapande av mekaniskt ljud	5 (36 %)	7 (50 %)	2 (14 %)	0 (0 %)
Användning av elpåfösare	12 (86 %)	1 (7 %)	0 (0 %)	1 (7 %)
Tempo	2 (14 %)	12 (86 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
Position i förhållande till djuret	7 (50 %)	7 (50 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
Fysisk kontakt	0 (0 %)	10 (71 %)	0 (0 %)	4 (29 %)

Tabell 8. Antalet och andelen (i procent) personer som utförde ett visst beteende mer än en gång. Observationer av de åtta deltagare som arbetar med nötkreatur. Siffran tre står för att personen observerats med både beteende ett och två minst två gånger

Observationsområde	0	1	2	3
Användning av röst	1 (13 %)	7 (87 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
Skapande av mekaniskt ljud	5 (63 %)	1 (13 %)	2 (25 %)	0 (0 %)
Användning av elpåfösare	6 (75 %)	1 (13 %)	0 (0 %)	1 (13 %)

Tempo	1 (13 %)	7 (88 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
Position i förhållande till djuret	3 (38 %)	5 (68 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
Fysisk kontakt	0 (0 %)	4 (50 %)	0 (0 %)	4 (50 %)

Tabell 9. Antalet och andelen personer som utförde ett visst beteende mer än en gång. Observationer av de sju deltagare som arbetar med gris

Observationsområde	0	1	2
Användning av röst	4 (57 %)	3 (43 %)	0 (0 %)
Skapande av mekaniska ljud	1 (14 %)	6 (86 %)	0 (0 %)
Användning av elpåfösare	7 (100 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
Tempo	1 (14 %)	6 (86 %)	0 (0 %)
Position i förhållande till djuret	5 (71 %)	2 (29 %)	0 (0 %)
Fysisk kontakt	0 (0 %)	7 (100 %)	0 (0 %)

Användning av röst för att driva djur

Vid ungefär hälften av alla drivningar användes rösten som hjälp för att driva djuren framåt och cirka 64 % av deltagarna använde rösten vid flera tillfällen. Användning av röst var betydligt vanligare vid drivning av nötkreatur (73 %) jämfört med drivning av grisar (37 %). Det går också att se att färre personer som drev grisar använde sig upprepat av rösten jämfört med personer som drev nötkreatur (43 % respektive 88 %). Två personer använde rösten till att skrika vid en enstaka drivning.

Skapandet av mekaniska ljud

Att driva djuren framåt med hjälp av mekaniska ljud sågs sammantaget vid knappt hälften (49 %) av drivningarna. Detta var till stor del kopplat till djurslag där det användes vid 71 % av alla drivningar av gris men endast 23 % vid drivningarna av nötkreatur. Däremot var det ingen av de som arbetar med grisar som skapade högljudda ljud vilket skedde vid 15 % av drivningarna för nöt. Ungefär 64 % av alla personer sammantaget skapade upprepat ljud genom att i de flesta fall använda paddeln som en skallra, vissa slog även på inredningen med exempelvis en paddel för att skapa ljud. Att använda paddeln som en skallra var mycket vanligare bland dem som drev grisar. Hela 86 % av dem som drev grisar skapade mekaniska ljud och samtliga av dessa fick en etta, det vill säga ljudet hördes inte särskilt högt. Av dem som drev nötkreatur använde sig tre personer av mekaniska ljud, två av dessa personer skapade mer högljudda ljud och fick tvåor.

Elpåfösare

Ingen av de som drev grisar sågs använda elpåfösare. Fem av åtta personer som arbetar med nötkreatur sågs använda elpåfösare, två av dessa använde den vid fler än en drivning. En person använde elpåfösare vid upprepade tillfällen då djuret inte hade fri väg framåt och fick

därför en tvåa vid dessa tillfällen. Inget nötkreatur noterades vokalisera i samband med användning av elpåfösare. Generellt användes elpåfösaren mest i drivgångar och för att få in djur i bedövningsboxen. På ett slakteri sågs elpåfösare användas för att få djuren från boxar in i drivgången då de inte gick framåt, elpåfösaren användes då 2-3 gånger innan djuren rörde sig i rätt riktning. Då elpåfösare användes i drivgångar och för att nötkreaturen ska gå in i bedövningsboxen räckte det vanligtvis med en stöt. Vid ett slakteri noterades att personer som normalt inte använde elpåfösare och arbetade vid avlastning använde elpåfösare då de hjälpte en kollega vid drivgången upp till bedövningen.

Tempo

Majoriteten av personerna bedömdes driva djuren i ett tempo där djuren inte riskerade att skadas genom att till exempel halka men där djuren samtidigt inte hann med att nosa på omgivningen och främmande föremål som till exempel brunnslock och annan inredning. En person från vardera kategorin lät djuren avgöra tempot samt nosa på inredning. Vid tre enstaka drivningar på olika nötkreatursslakterier och olika personer noterades tempo två det vill säga att djuren manades på fortare än vad de kunde ta sig fram utan risk för skador.

Position i förhållande till djuren

Vid 94 % av alla drivningar av gris var den som drev djuren positionerad korrekt medan siffran för nöt var 63 % av drivningarna. Sammantaget försökte hälften av personerna upprepade gånger driva djur när de i förhållande till djurets flyktzoner var felpositionerade. Detta förekom oftare bland de som arbetade med nötkreatur (cirka 63 % av personerna) jämfört med de som arbetade med grisar (ca 29 % av personerna). Vanligen stod personerna nära huvudet på djuret samtidigt som de drev på med paddeln över ryggen på samma djur istället för att stå snett bakom djuret. Hos gris observerades flertalet gånger personer som försökte backa grisarna genom att slå med paddeln mot djurets framdel medan de själva stod strax bakom grisen, ungefär dit de ville att grisen skulle backa. Då många grisboxar är mycket smala var det ibland svårt för personalen att närma sig grisen, som hade huvudet vänt mot ett hörn, från sidan istället för bakifrån då stallpersonalen skulle komma mycket nära djuret. För att närma sig djuret framifrån hade personalen varit tvungen att gå ut ur boxen vilket hade varit mycket opraktiskt då boxarna ofta var mycket långa och personen som drev skulle behövt passera övriga grisar i andra ändan av boxen igen. Vid enstaka tillfällen på olika slakterier kom olika personer alldeles för nära djuren som de drev vilket orsakade hastiga flyktförsök. Då det ofta är trångt i stallarna mellan boxar och drivgångar gick det inte alltid att justera avståndet till djuren och stallpersonalen var tvungna att komma djuren väldigt nära för att kunna driva dem framåt.

Fysisk kontakt med eller utan redskap

Samtliga personer använde fysisk kontakt för att driva på djuren, i de flesta fall användes en sorteringspaddel som redskap. Förutom elpåfösare var paddel det enda redskap som användes av de som arbetade med nötkreatur under tiden jag gjorde min studie. En person som arbetade med grisar använde aldrig paddel numera utan föredrog drivskiva. På ett par slakterier användes även enhandsskiva för att mana på djuren in i butinan (boxen där djuren bedövas med koldioxid). Vid drivning av grisar användes paddeln aldrig hårdhänt medan det hände att paddeln användes till att slå på djuren när det kom till nötkreatur. Ett par personer som

använde paddeln mer hårdhänt kommenterade spontant att djuren slåss med varandra än mer våldsamt och ville med det visa att djuren inte tog stor skada av behandlingen. Ett annat relativt vanligt beteende var också att stänga automatiska grindar i Uddevallasystem eller drivgångar vid framänden på djuren om de kom för långt fram alternativt bakänden om de inte gick tillräckligt långt fram.

Observationer som har ett samband

Att driva djur med ljud

Om man tittar på röst användning samt användning av mekaniska ljud sammantaget går det att se att samtliga använde ljud någon gång. Fyra personer (två personer från grisslakteri och två personer från nötslakteri) använde sig frekvent av både röst och mekaniska ljud, fem personer använde sig nästan uteslutande av röst (samtliga nöt) och fem personer använde sig nästan uteslutande av mekaniska ljud (fyra personer från grisslakteri samt en person från nötslakteri). Det var tydligt att mekaniska ljud var mycket vanligare vid drivning av grisar då paddeln som används låter då man rör på den samt att rösten användes i större utsträckning på nötslakterierna.

Övriga observationer i relation till tempo

I samtliga fall där personen har fått en tvåa i tempo (driver på djuren så pass fort att djuren riskerar att halka och skada sig alternativt springer in i inredningen) har personen också fått en tvåa i position, vice versa är också sant. Endast tre observationer finns med tempo två samtliga dessa är vid drivning av nötkreatur. Vid alla tre observationstillfällen med tempo två var det en större grupp nötkreatur som skulle drivas från en gemensam box till drivgången och där stallpersonalen tvingades gå in till djuren i boxen för att styra dem till drivgången. Vid samtliga tillfällen användes rösten, vid två tillfällen mer högljutt och aggressivt. Fysisk kontakt med paddel användes också, mer hårdhänt sådan i två fall (samma som använde mer högljudd röst). Elpåfösare användes inte vid något av dessa tillfällen och inte heller mekaniska ljud.

Tolv observationer hos sammanlagt fyra personer har bedömts som tempo noll, det vill säga att djuren fått nasa på inredning och ta sig fram i sin egen takt. En person bedömdes driva djuren i tempo noll vid samtliga fem observerade drivningar (grisslakteri), övriga personer arbetade med nöt. En av dessa fick fyra drivningar bedömda med tempo noll, en annan två drivningar och den tredje en drivning bedömd som tempo noll. Rösten användes i samtliga vid två av dessa tolv drivningar (17 %) och inte alls vid resterande tio. Mekaniska lågmälda ljud vid tre tillfällen (25 %). Elpåfösare användes över huvudtaget inte vid dessa tolv tillfällen. Lättare fysisk kontakt med paddel förekom i åtta fall (67 %) och vid ett fall var personen felpositionerad i förhållande till djuret (8 %).

Elpåfösaranvändning och hårdare slag med paddel

Sju av åtta som arbetar med nötkreatur använde sig någon gång av hårdare slag med paddeln och fyra av dessa gjorde det vid upprepade drivningar. Två av de fyra som upprepat använt sig av hårdare slag alternativt fyra av sju som över huvud taget använt sig av hårdare slag använde även elpåfösare. Totalt använde fem av åtta elpåfösare och det går inte att urskilja en trend då siffrorna inte skiljer sig stort mellan dessa grupperingar mot vad de gör i gruppen

som helhet och endast åtta personer studerades. Ungefär hälften använder sig av elpåfösare oavsett om denne även ibland eller mer frekvent utdelar hårdare slag med paddeln och nästan alla använder sig någon gång av hårdare slag med paddel oavsett om de också använde sig av elpåfösare.

Samband mellan intervjusvar och observationer

Press och tempo

Sex personer hade svarat att de ibland kände press då de drev djuren. Av de totalt 30 observationer som gjorts av dessa personer har sju drivningar (23 %) bedömts som noll det vill säga att djuren får gå i sin egen takt och 22 (73 %) har bedömts som ett och en (3 %) har bedömts som tempo två. Åtta personer som uppgav att de inte kände någon större press att få djuren snabbt till bedövningen och av de sammanlagt 40 observerade drivningarna hade 5 (13 %) bedömts som noll, 33 (83 %) fått en etta och två (5,0 %) fått en tvåa. Skillnaden är liten och om något så verkar de som känner viss press driva djuren på ett lugnare sätt.

Lantbruksbakgrund och tempo

Fyra personer hade ingen erfarenhet sedan tidigare av lantbruksdjur. Samtliga drivningar som dessa personer utförde bedömdes ha tempo ett. Bland dem som sedan tidigare har lantbruksbakgrund återfanns både dem som drev djuren lugnast och hetsigast. Flera personer i denna grupp visar också en större variation mellan olika drivningar. 20 % av drivningarna utförda av personer med lantbruksbakgrund fick tempo noll och 9 % fick tempo två. Då observationsdata från de fyra personer som vuxit upp på lantbruksgård som drivits inom familjen studeras separat från övriga med lantbruksbakgrund bedömdes 15 % av drivningarna till tempo noll, 70 % till tempo ett och 15 % till tempo två. Två personer fick tempo noll som generell siffra för momentet tempo, båda dessa har lantbrukserfarenhet sedan tidigare men ingen har vuxit upp på en gård som drivits av familjen. Den ena arbetade uteslutande med gris och den andra arbetade med både nötkreatur och gris men studerades endast då han drev nötkreatur. Övriga deltagare har fått tempo ett som generell siffra för momentet tempo då ingen drivit djur i tempo två mer än vid ett enstaka tillfälle.

DISKUSSION

Felkällor

Deltagarna i studien arbetar under olika förutsättningar då slakterierna skiljer sig mellan varandra på många områden. Hur de är inredda, deras geografiska position (vilket i sin tur påverkar transporttider), hur mycket personal som arbetar, ljud, drag och lukter påverkar i hög grad förutsättningarna för att driva djuren. För att minimera ”slakterieffekten” hade det varit önskvärt att vara på ett slakteri där det går att få till någorlunda liknande förutsättningar för deltagarna. Fördelen med att besöka många slakterier är att förutsättningarna för att driva djur på olika slakterier i Sverige kommer fram.

Förutom den uppenbara skillnaden mellan slakterierna är det också stor variation gällande förutsättningar på olika positioner i stallet inom ett och samma slakteri. För att kunna inkludera maximalt antal personer i studien observerades personal på flera ställen och i olika situationer på ett och samma slakteri. Det förelåg en stor variation i inredning, ljudvolym, och

stress och annat som i hög grad påverkar huruvida djuren vågar gå framåt eller ej. Det är därför svårt att jämföra personer som jobbar på samma slakteri om de inte jobbar på samma position.

Varken sträckan eller tiden som djuren drevs noterades vilket gör det svårt att kvantitativt jämföra olika drivningar. Endast uttalanden om att en sorts beteende förekommit eller ej kan tas med i resultaten.

För att bättre visa på attityder samt i högre uträkning jämföra individers beteenden hade det varit lämpligare att titta på "onödiga beteenden" som till exempel om personalen slår och driver på djur som redan går framåt eller antal slag på ryggen istället för på bakkdelen med paddel. Effekten av olika typer av inredning inverkar mindre på sådana beteenden jämfört med att registrera all typ av kontakt och beröring som i hög grad är beroende av andra faktorer som gör att djuren stannar upp.

Observationsprotokollet var från början utformat för att mäta även kvantiteter men eftersom förutsättningarna för deltagarna att driva djuren skiljde sig åt kan endast de kvalitativa värdena tas med. För att de kvantitativa observationerna skulle kunna användas hade en standardiserad drivningsmiljö samt typ samt antal djur behövts. Samtidigt är det bra att studera personalen i sin vardagsmiljö för att få fram rutiner och invanda beteende kopplade till miljön de arbetar i.

Antalet djur som drevs av personalen under observation skiljde stort mellan djurgrupperna. Gruppstorlek är av stor betydelse om man ska ha kvantitativa resultat i sin observationsstudie. Det kan även tänkas att gruppstorleken påverkar hur personalen väljer att agera och val av hjälpmedel för att driva djuren. I förlängningen kan det således ha påverkat denna studies resultat. En standardiserad gruppstorlek hade därför varit önskvärd men i praktiken ej möjlig för denna studie.

Önskvärt hade varit, om det varit möjligt, att studera alla personer på samma position till exempel vid indrivning till bedövningsboxen där många djur stannade upp. Detta var också planen för hur studien från början var tänkt att genomföras. På grund av hur personalen roterade mellan arbetsuppgifterna var detta dock inte möjligt.

För att få med så många personer som möjligt beslutades att ta med både svin- och nötboskapsslakterier. Att driva nötkreatur och svin skiljer sig på många sätt eftersom arterna reagerar olika på saker i miljön och på hantering. Inredning och hjälpmedel skiljer sig också åt mellan djurslagen. Ett nötkreatur som är stressat är en större fara för drivarens personliga säkerhet jämfört med ett slaktsvin och kan därför göra att människan väljer ett annat beteende. Denna studie visar att personal vid drivning av nötkreatur uppvisar en större variation av beteenden och därför hade det varit önskvärt att få med fler nötslakterier i studien. Det ger också skäl att dela upp resultaten för personer som drev gris respektive nötkreatur.

Endast slakterier och personal som frivilligt deltog i studien intervjuades och observerades. Det kan ha påverkat resultaten då en större variation sannolikt föreligger inom yrkesgruppen. Det kan tänkas att slakterier under mindre tidspress samt personer med mycket erfarenhet och

kompetens i större utsträckning säger ja till att delta i studier som denna. Detta kan ge en skev bild av verkligheten där variationen inom yrkeskåren inte blir tydliggjord.

Slakterier och personal med större självförtroende och fungerande rutiner för djurhantering kan i högre utsträckning tänkas vara positiva till att delta i studier och låta utomstående få insyn i verksamheten. Detta riskerar att skapa en alltför positiv bild av hur verkligheten ser ut generellt på svenska slakterier. Slakterier som avböjde hänvisade i denna studie till tidsbrist vilket är förståeligt då studien genomfördes under hösten som är en arbetsintensiv period för slakterier.

Min närvaro påverkade sannolikt hur deltagarna i studien drev djuren. Olika personer påverkas också olika mycket av att bli iakttagna. Mest logiskt är att många blev mer tveksamma till att använda till exempel elpåfösare när de blev iakttagna eftersom det redskapet är omdiskuterat. Detta kan naturligtvis påverkat mina resultat framförallt genom att ge en mer fördelaktig bild av hur djurhanteringen sköts jämfört med hur det normalt går till. Beteenden som påverkar djurvälstånd negativt noterades vid flertalet slakterier vilket ändå talar för att arbetet utfördes i något sånär vanlig rutin. Hade inga för djurvälstånd negativa beteenden från deltagare noterats hade resultaten kunnat ifrågasättas i större utsträckning då dessa beteenden rapporterats i andra studier av till exempel Wiberg (2012). Att studera stallpersonalen utan deras vetskap var däremot inget alternativ då deras medgivanden till observatörens närvaro var nödvändigt.

Bakgrundsinformation

De demografiska frågorna gav en oväntat homogen bild av stallpersonalen på slakterier. Majoritet av de intervjuade är över 40 år, har familj och barn samt sällskapsdjur. Djuren räknas som familjemedlemmar och har ofta en stor plats av respondenternas liv. Detta tyder på ett intresse och engagemang för djur även om djuren på slakteri knappast kan jämföras med eller likställas sällskapsdjuren i affektionsvärde.

Samtliga deltagare har arbetat länge på slakteri och nästan alla har även arbetat flertalet år i stallet. Personerna har således lång yrkeserfarenhet vilket gör att behovet av utbildning troligen skiljer sig från den som nyligen börjat arbeta i stallet. För mycket grundläggande information kan riskera att deltagare i framtida kurser känner sig dumförklarade. Trots lång yrkeserfarenhet är ändå en klar majoritet positiv till mer utbildning inom djurhantering och ingen är direkt negativ. Nästan alla uppger att de trivs på jobbet och att de fortsätter arbeta inom yrket så pass länge stödjer detta.

Att ha arbetat länge inom ett yrke har såklart flera fördelar, man känner till rutiner och regler, man har erfarenhet av olika situationer och vet många gånger hur man bäst löser dessa. Det kan också vara en nackdel då de flesta människor lägger sig till med ovanor som kan vara svåra att träna bort även om man försöker. Grandin (2006) erfor också att gamla och dåliga vanor lätt kommer igen om de inte kontrolleras och arbetas långsiktigt med. I dagsläget registreras ofta antalet ombultningar och användningen av elpåfösare. För vissa parametrar kan sådana åtgärder vara värdefulla men att övervaka personalen för mycket kan också ge en obehaglig känsla hos den anställde av att vara kontrollerad samt en känsla av att företaget och kontrollmyndigheter inte litar på att denne sköter sina arbetsuppgifter. Påbyggnadskurser eller

ett högre deltagande från stallpersonalen själva kring förbättringar som skulle kunna göras angående djurvälstånd och arbetssituation skulle kunna komplettera de förut nämnda mätningarna. På vissa slakterier finns i viss mån redan sådan verksamhet. Samtliga av respondenterna kunde snabbt komma på saker som stoppade upp arbetsflödet och en del kom dessutom spontant i intervjusituation med lösningar till dessa problem. Kompetens och erfarenhet finns bland de anställda och att se egna förslag till förbättringar omsättas i praktiken skulle kunna öka motivationen och medvetenheten kring hur de arbetar för bättre djurvälstånd.

Många ansåg att slakteriledningen brydde sig om hur arbetet utfördes i stallet samt att djurvälstånd var något som diskuterades på arbetsplatsen. Det finns dock en risk att personer av lojalitet mot företaget svarat positivt på dessa frågor. Med tanke på att det endast var enstaka personer som svarade negativt på frågorna talar det ändå för att slakterierna arbetar med djurvälståndsfrågor. Dessutom hade samtliga deltagare fått gå kurser i djurhantering med ett undantag. Denna var ny i stallet och skulle få gå kurs veckan efter intervjun.

Kompetens

Samtliga svarade på kompetensfrågorna och det finns ingen tvekan om att mycket kunskap finns att hämta hos stallpersonalen. Tre personer nämnde enklare förbättringar i stallinredningen vilka de föreslagit till sin chef men som tyvärr inte blivit genomförda. En person ville till exempel att bedövningsboxen skulle bli extra upplyst för att få djuren att lättare gå in i den. Just mörka bedövningsboxar tar Grandin (2001) upp som ett problem vilket enkelt kan lösas med extra belysning om den inte bländar djuren. Särskilt en person uttryckte frustration över att systemet var trögt och att ledningen inte lyssnade till honom.

Det var som tidigare nämnt inte svårt för respondenterna att komma på saker i stallet som gjorde att djuren inte ville gå framåt. På både nöt- och grisslakterier nämndes blänkande föremål och nyspolade golv. Även personer och i synnerhet veterinärer i vit rock, som står illa till i samband med avlastningen nämndes vilket pekar på att en bättre dialog behövs på vissa slakterier mellan stallpersonal och besiktningveterinär. Veterinären måste dock också kunna se djuren bra från sin position.

Av saker som gjorde att djuren stannade upp svarade fyra stycken skarpa hörn och samtliga dessa arbetade med grisar. Då jag observerade arbetet noterades att även nötkreaturen var mycket ovilliga att gå in i drivgångar med en skarp vinkel (90°). Inredningssystemen med skarpa hörn kan vara platsbesparande och synas som ett kortsiktigt ekonomiskt alternativ men de är varken tids- eller arbetsbesparande och inte heller djurvänliga. Med ett långsiktigt tänkande kan de även ekonomiskt ifrågasättas. Förseningar i slaktlinjen blir i slutändan övertid som kostar företaget pengar samt irriterar de anställda (Wiberg, 2012).

Ljud och framförallt pysljud framfördes som ett problem av de som arbetade med nötkreatur. Stallpersonal observerades använda sig av en psch-ljud för att driva nötkreaturen då nötkreatur enligt uppgift ska vara extra känsliga för dessa ljud. Det kan framstå som lite märkligt att många automatiska grindar ger ifrån sig just sådana ljud. Mot bakgrund av detta är det inte konstigt att nötkreatur inte vill gå framåt då grinden som stängdes efter kompis

framför låter avskräckande. Detta talar för att ljuddämpare är en viktig del i inredningen vilket även påpekas av (Grandin, 1980c).

När det kom till vad deltagarna sa sig göra när djuren inte ville gå framåt var samtliga som arbetade med gris väldigt överrens, släppa grisen som inte vill vara med, fortsätta driva de andra och plocka med den släppta grisen i nästa omgång. Systemet för att driva grisar på slakterier kan i dessa lägen tyckas flexibelt, grisarna drivs i grupp, och oftast finns det gott om djur och det är enklare att ta ett annat. Sex av åtta som drev nöt sa att det bästa att göra om ett djur inte går framåt är att låta det vara en stund. I tillägg till detta kom också andra förslag som att ta med djuret med en grupp djur och gärna locka med en ko om det är en rädd tjur.

Att djuren inte vill gå framåt trots korrekt pådrivning kan bero på stress. En del djur vänder sig inåt och blir stela då de är stressade (Grandin, 1980b). Det var däremot bara en som arbetar med grisar som svarade att djuren kunde bli stela när de blir stressade. Att djuren blir stela och vänder sig inåt tycks dock inte lika vanligt som att de far runt och blir stirriga vilket åtta personer gav som svar på frågan hur de ser att ett djur blir stressat. Sju av åtta som arbetar med nötkreatur svarade att de ser huruvida ett djur är stressat eller ej på blicken vilken borde kunna bedömas oavsett om ett djur blir stirrigt eller stelt.

Den uppgift som av flest personer (sju stycken) utpekades som svårast var drivning av enskilda djur, detta är inte särskilt förvånande mot bakgrund av att både grisar och nötkreatur är flockdjur. I övrigt nämndes drivning till bedövning av två personer vilka arbetar på samma slakteri vilket kan ge misstanke om att miljön kan förbättras för att drivningen ska få ett bättre flyt. En person på detta slakteri nämnde också specifika detaljer som försvårade drivningen i just denna drivgång samt hur dessa problem skulle kunna lösas praktiskt.

Attityder

Hälften av de tillfrågade (sju personer) sa att den mest avgörande faktorn då de handlade kött i butik var ursprungsland. Endast en person nämnde specifikt djurskydd som en anledning. Om det är för att det anses vara en mindre avgörande faktor eller för att de intervjuade tror att skillnaderna i djurvälstånd internationellt är små framgår inte. Flera personer hade svårt att säga en specifik anledning till att de ville handla svenskt kött och kanske är det helhetsbilden med många faktorer sammantaget som är viktig.

På frågan vad som var viktigast då de drev djuren svarade deltagarna olika för de olika djurslagen och svaren delades upp i resultaten. Eftersom elpåfösare inte användes på grisslakterierna blev svarsalternativet att minimera användningen av dessa inget alternativ för personalen där. Av de som drev grisar var det vanligaste svaret att djuret inte skulle bli stressade, fyra av sex personer svarade detta. Flera personer poängterade att stressade djur inte skadar sig samt att stressade grisar blir svårare att driva vilket visar på erfarenhet och medvetenhet bland personalen om risker vid djurhantering. Det är kanske också mer känt att stress påverkar köttkvaliteten hos grisar även om halotangen inte längre är särskilt vanlig i Sverige. Köttkvalitet var dock inte som spontant nämndes eller frågades efter vilket i och för sig hade varit intressant.

För nötkreatur svarade en person att få fram nötkreaturen så snabbt som möjligt, han trodde även kollegor och chef skulle svara likadant. Han var också en av dem som sågs använda elpåfösare upprepade gånger. Respondenten i fråga var dock medveten om att elpåfösare inte bör användas mer än nödvändigt då han svarade att man inte bör använda elpåfösare utan i stället ta djuren i nästa rad på frågan om när han använde elpåfösare. Hans svar kan ses som ett symptom på att en viss stress och press föreligger i stallet och att tempo ska hållas och luckor undvikas i möjligaste mån. Svaret kan också sägas vara mycket ärligt då risken är stor att vissa respondenter svarade att djuren inte bör stressas eller skadas för att det svaret var vad de trodde intervjuaren ville ha.

Två andra personer svarade att det viktigaste då de drev djuren var att använda elpåfösare så lite som möjligt. Kommentarer från en respondent till detta var att det var viktigast eftersom det var vad som kontrolleras. Även om det är bra att inte använda elpåfösare när det inte är absolut nödvändigt ger svaret en känsla av att slutmålet med bättre djurvälstånd inte implementerats väl hos dessa personer. Det kan också tolkas som att dessa personer är mycket måna om att komma väl ut i statistiken och på pappret göra ett bra jobb. Faktum är att elpåfösare kan vara ett bättre alternativ i vissa situationer jämfört med att stå och skrika på ett särskilt envist djur en längre tid utan annan effekt än att stressa djuret än mer (Grandin, 2001; Grandin, 2006).

Intervjufrågorna i relation till varandra

Av dem som uppgav att de inte fått en introduktion hade samtliga antingen lantbruksdjurvana eller slakterivana sedan innan. Det fanns således inget konsekvent mönster mellan dessa fyra, till exempel som att samtliga hade haft lång slakterierfarenhet sedan innan. Två förklaringar till varför någon inte får en introduktion är uppenbara. Det ena är ett mycket medvetet beslut där personen som ska börja är mycket kompetent för uppgiften och att det är tillräckligt lugnt i stallet för att man även som ny hinner med om man får hjälp av en kollega. En introduktion bedöms inte behövas i detta fall. Det andra är en desperat situation med stor personalbrist där det helt enkelt inte finns tid eller personal för en introduktion, en plötslig brist på arbetskraft som snabbt måste ersättas och där en introduktion hade varit önskvärd men ej möjlig. Det går inte att säga vad som ligger till grund för de fyra specifika fallen, kanske en blandning. Det kan argumenteras att en introduktion bör man ha om man inte är van vid lantbruksdjur eller om man är ny på arbetsplatsen och att situationen har varit desperat i några av dessa fyra fall.

Risken med att inte få en ordentlig introduktion kan vara att man utvecklar fel arbetsmetoder och rutiner när man slängs in i situationen och detta kan ha en negativ effekt på djurvälståndet. Dessa arbetsmetoder kan sedan sitta i och bli svåra att lära om även om man senare får den utbildning som man skulle ha fått från början. Dessutom kan potentiellt farliga situationer för den anställde uppstå, framförallt med stressade nötkreatur, om man inte kan läsa och korrekt hantera djuren.

Personal från slakterier på landbygden hade i större utsträckning lantbrukserfarenhet jämfört med personal från slakterier i de större städerna. Samtliga personer som arbetar på slakterier som ligger vid de minsta städerna i denna studie hade lantbruksbakgrund och hälften hade lantbruksbakgrund på de slakterier som låg vid de större städerna. Eftersom antalet personer i

studien är så pass liten är resultat inte helt tillförlitligt men en tendens till att lantbrukserfarenhet är vanligare på landsbygden kan ses i materialet. Det var också vanligare att personer som arbetade med nötkreatur hade erfarenhet av lantbruksdjur sedan tidigare, sju av åtta personer hade lantbrukserfarenhet jämfört med tre av sex på grisslakteri. Detta gällde även nötkreatur vid större städer.

Att det är vanligare med lantbruksbakgrund på slakterier i landsbygden är inte förvånande då det finns fler lantbruk där. Att lantbruksbakgrund är vanligare på nötslakterier skulle kunna ha sin förklaring att nötkreatur är svårare att hantera och högre krav ställs på dem som börjar arbeta i stallet från slakteriets sida. Om så är fallet är dock inte undersökt i denna studie.

Samtliga av de som arbetar på de mindre slakterierna angav ursprungsland som viktigaste faktorn vid val av kött i butiken. Mindre slakterier kan i viss mån sägas vara mer beroende av ett starkt varumärke då man inte kan tjäna pengar genom volymerna av kött som säljs på samma sätt som de större slakterierna. Kanske smittar företagets reklam för sitt varumärke över till en ökad medvetenhet kring vad det lokala svenska köttet står för. Dock måste det tilläggas att de två som endast köper företagets eget kött för att stödja sin arbetsgivare arbetar på två av de större slakterierna vilket talar för att de känner lojalitet till det företag de är anställda av. Det bör nämnas att slakterierna ofta har egna butiker för de anställda där de kan handla kött till rabatterat pris vilket troligen bidrar till att många köper slakteriets eget kött.

Det var däremot inte vanligare att de med lantbruksbakgrund köpte svenskt kött jämfört med de andra. Att vilja stötta en verksamhet som man är eller har varit delaktig i och således vilja stötta svenskt lantbruk om man har erfarenheter därifrån kan tyckas logiskt (likande som att köpa kött från det egna slakteriet). Lantbruket har dock förändrats mycket de senaste åren och kanske känner personer som var aktiva för länge sedan att de inte är en del av den produktionen längre. Velde et al. (2002) fann i sina intervjuar av konsumenter att de som en gång växt upp på gårdar förlorat kontakten med produktionen och inte längre hade någon uppfattning om hur produktionen ser ut idag.

Åtta personer kände ingen större press på att få djuren snabbt till bedövningen. Detta skiljde sig mellan individer från samma slakteri och kommentarer som motsade varandra kom också från personer vilka arbetade på samma slakteri. Människor som arbetar under liknande förhållanden kan uppfatta arbetsituationen på olika sätt, de kan också ha uppfattat intervjusituationen olika vilket kan ha påverkat hur de valt att svara. Pressen att få djuren i tid till bedövningen för att det inte ska uppstå så kallade luckor på slaktlinjen är kanske inte en uttalad press bland kollegor på slakteriet men irritation över förseningar och känsla av missnöje från kollegor kan kanske uppfattas av vissa personer i stallet medan andra har lättare för att skaka av sig sådana känslor.

Observationer

Skillnaderna mellan observationer för de som arbetar med nötkreatur respektive gris är uppenbara. Inga tvåor noterades över huvudtaget för dem som drev grisar och arbetsuppgifterna tycktes kunna skötas utan att större problem tillstötte. Eftersom grisarna drevs i grupp var det ingen stor sak om en gris vägrade följa med gruppen utan den grisen kom vanligen utan protester med nästa grupp. En gris mer eller mindre i grupperna eller

butinan var ingen stor sak och uppjagade grisar släpptes och fick lugna ner sig. Situationen med nötkreatur såg annorlunda ut, de stannade oftare upp och det var inte ovanligt att tidigare troligen ohanterad nötboskap blev väldigt uppjagad då människor närmade sig. Samtidigt var drivningssystemet ofta mindre flexibelt då nötkreaturen drevs framåt en och en i drivgångarna, en orolig individ som vägrade gå framåt stoppade upp hela linjen och riskerade att försena resten av slakten. Detta satte naturligtvis större press på att få samtliga nötkreatur framåt vilket kan medföra att drivningen framåt blir intensivare med hårdare slag och mer röst användning och därigenom kan det tänkas bidra till skillnaden i observationsdata mellan djurslag.

Inredningen för grisar är förhållandevis större. Passager och grindar de ska igenom rymmer ofta flera grisar i bredd och det är enkelt för grisarna att se en väg framåt. Grindarna in till drivgångar från uppställningsboxar för nöt är trånga (boskapen ska ej kunna vända sig i gången), svänger skarpt och har dessutom en påbyggnad över huvudet på boskapen för att kunna stänga en automatisk grind. Det är risk att det för boskapen framstår som en återvändgränd och att de inte inser att det är vägen framåt då passagen är trång och svänger skarpt. Vid observationer på ett par slakterier som använder automatiska grindar för att fösa grisarna till bedövningsboxen noterades att då en grind mer än halverade passagebredden in till butinan vände flertalet grisar och gick inte igenom den smalare passagen jämfört med när grinden var helt öppen. Rekommendationer för hur drivgången bör utformas för nötkreatur är att de ska drivas framåt i en kurva (Grandin, 1980a). Dock ska vinklarna in till drivgången inte vara för tvära då en för snäv vinkel ger illusionen av en återvändsgränd vilka nötkreaturen inte vill gå in i. I de system Grandin konstruerade ligger väntfällorna på diagonalen vilket ger att vinklarna för in- och utgångar blir 120° (Grandin, 1980c).

Det var tydligt från de observationsdata som samlades in under denna studie att stallpersonal på nötkreatursslakterier använder sig av röst i större utsträckning och att stallpersonal på grisslakterier använder sig av mekaniska ljud i större utsträckning. Vad som ligger bakom detta kan man spekulera i. Kanske är det tystare på grisslakterier och ljuden från kulorna i paddeln hörs bättre medan de försvinner i övriga ljud på nötboskapslakterier. Kanske använder man rösten mer spontan när man riktar sig till en särskild individ jämfört med när man driver en grupp djur. Skallran i sorteringspaddeln sågs på nötslakterier bland annat användas då grupper av mellankalvar skulle drivas. I det fokus som uppstår när man driver ett enskilt djur vill man kanske anpassa ton och ljudläge efter situation medan man nöjer sig med skallrorna när man generellt riktar sig till en grupp djur. Flera personer ville särskilt använda sig av psch-ljud vid drivning av nötkreatur då dessa ansågs mer känsliga för detta ljud och rösten är i det läget mer flexibel i hur man kan använda ljud. Samtliga deltagare använde något slags ljud upprepade gånger och det talar för att det är ett hjälpmedel att kunna styra och fånga djurens uppmärksamhet med.

Att använda rösten kan vara både positivt och negativt. I pressade situationer går lätt ljudvolymen upp och kan då stressa djuren än mer vilket leder till en negativ spiral. Röst användning som bedömdes som en tvåa sågs också vid 8 % av drivningarna med nötkreatur i samband med stressigare situationer. Användning av röst på ett lugnt och mjukt sätt behöver däremot inte alls vara skadlig. Forskning på gårdar visar att stallpersonal som

pratar med djuren har bättre attityder till djur samt att djuren på dessa gårdar är mindre rädda och producerar bättre (Hemsworth et al., 1989; Hemsworth et al., 1994; Breuer et al., 2000). Dock ska man komma ihåg att dessa djur har en chans att vänja sig vid människoröster och att de hinner lära sig att sätta dessa i samband med en snäll människa vilket inte finns möjlighet till på slakterier om boskapen är ohanterad och ovan vid människor. Det är viktigt att använda rösten lugnt och att göra det mot rätt individ som verkar van vid att bli hanterad av människor sedan tidigare.

Värt att nämna är också att trots att skapandet av mekaniska ljud var mindre vanligt bland dem som drev nötkreatur jämfört med dem som drev grisar noterades att högljudda mekaniska ljud skedde vid 15 % av drivningarna av nöt men inte en enda gång vid drivning av grisar. Dessa 15 % är utförda av två personer. Den ena personen skapade sådana mekaniska ljud vid fyra av fem drivningar, inga andra parametrar tyder på en särskilt svår situation, ingen elpåfösaranvändning eller höjd röst men däremot mycket fysisk kontakt. Med tanke på frekvensen och att inga andra parametrar avviker tydligt tolkas beteendet som en del i personens normala agerande vid drivning, ett beteende han kanske inte ens gör medvetet. Den andra personen har skapat högljudda mekaniska ljud vid två av fem drivningar. Vid dessa drivningar har han även använt elpåfösare vilket skulle kunna tyda på att beteendet ger utlopp för frustration över att djuret inte går framåt och något han prövar innan han tar fram elpåfösaren.

Elpåfösare användes inte vid grisslakterier där den ansågs onödig. Däremot användes den på nötboskapslakterier, och samtliga som arbetade med nöt sade sig använda elpåfösare i vissa situationer. Tre personer av åtta noterades dock inte använda elpåfösare. Vid 27,5 % av drivningarna av nöt användes elpåfösare samt att två personer noterades använda den upprepade gånger då de observerades. Det finns ett behov av tydliggörande av vad som i kap. 3 6§ i L22 (SJVFS 2007:77 (omtryckt SJVFS 2008:69)) är användning i undantagsfall av elpåfösare. På ett par av de studerade slakterierna kan det bli svårt att hålla en jämn takt på slaktlinjen utan användning av elpåfösare då djur tvekar inför olika miljö- och inredningsdetaljer. Grandin (2001) kom fram till att man med mycket små medel kunde förbättra miljön och minska användningen av elpåfösare samt djur som vokaliserade. Detta skulle kanske tvinga slakterierna att ta tag i en del inredningsdetaljer som medarbetarna dessutom ofta redan pekat ut och kommit med förslag till hur de på ett relativt enkelt vis kan lösas utan att behöva bygga om hela stallet.

Att använda elpåfösare i stallboxar fungerade sämre än i drivgången. Djuren kan i boxen välja att gå undan åt fler håll jämfört med i drivgången. Drivgångar bör inte ansluta i tvära vinklar till stallboxarna då djuren är ovilliga att gå i dessa skarpa svängar vilket leder till att stallpersonalen använder elpåfösare.

På vissa nötslakterier fokuseras det mycket på användning av elpåfösare. Kanske för att det är en relativt enkel kontrollpunkt men som ensamt instrument för att kontrollera djurvälstånd räcker den inte till. Det hade varit bättre om någon chef eller ansvarig ibland går ut och studerar hur personalen arbetar. Det skulle också ha potential att få till en bättre dialog om rutiner eller inredningsdetaljer som kan förbättras samt visa att ledningen är intresserad av hur arbetet går till i stallarna. Det är viktigt att ledningen visar att de tycker djurvälstånd är viktigt

och stötta personalen då de tar egna initiativ till förbättringar. Grandin (2006) påpekar att gemensamt för slakterier som misslyckats med att nå målen för ett bättre djurskydd är ett svagt management som inte visar att djurskydd är en viktig fråga för företaget.

En viktig faktor som formar attityder på en arbetsplats är ledningens åsikter och handlingar. Normativa värderingar tycks påverka sättet att tänka mellan kollegor då nästan alla svarade att de tyckte samma faktor var viktigast vid drivningen som de trodde att kollegor och chef skulle svara.

Om man tillämpar ”The Theory of Planned Behaviour” ser man hur ledningen och chefer i stor utsträckning skapar den subjektiva normen för sina anställda och påverkar därför attityden hos personalen och därigenom hur personalen väljer att agera. Att inte rätta till inredningsdetaljer ger personalen lite utrymme för viljemässig kontroll över sitt beteende. Till exempel kan personen inte välja att endast använda sig av flyktzoner där djuren vägrar gå framåt på grund av olämplig inredning, beteendet inskränks till att använda elpåfösare mot bakgrund att hålla djurflödet igång. Att inte agera för att förbättra miljön och förutsättningarna att driva djuren sänder ut ett budskap om att det inte är viktigt för ledningen. De flesta deltagare har dock svarat att de tycker att ledningen verkar intresserad av hur de arbetar vilket då kan tolkas som att ledningen på många slakterier har tagit fram riktlinjer eller på annat sätt informerat de anställda om hur de vill att arbetet ska skötas.

Samtliga deltagare använde fysisk kontakt i någon form för att driva djuren framåt, oftast genom en sorteringspaddel. För grisarna inskränktes användningen till att bedömas som ettor det vill säga att kontakten är lätt medan den för nötkreatur ibland blev hårdare framförallt då djuren inte ville gå framåt. Hårdare slag kan kanske i viss mån ses som ett tecken på frustration precis som höjda röster när djuren inte vill gå framåt. Många gånger behöver djuren mer tid för att vänja sig vid den nya miljön, undersöka inredning och om det är en grupp djur som drivs kanske även omgruppera sig för att rätt djur ska gå först. Att ge djuren mer tid om de absolut vägrar gå framåt var också det vanligaste svaret till vad respondenterna gjorde om djuren inte ville gå framåt. Problemet är att denna extra tid inte finns i schemat och metoder som hårdare slag och elpåfösare blir då alternativet för den som ska driva djuren. Det finns inte mycket som lockar in djuren i stallarna men att arbeta för en funktionell inredning skulle minska det som avskräcker djuren att gå framåt.

På ett av slakterierna var det som respondenten kallade en lugn dag. Schemat var inte pressat och då djuren skulle lastas av transporten tog sig stallpersonalen och transportören en pratstund medan djuren i sin takt fick undersöka miljön och gå in i stallet med endast enstaka pådrivning eller styrning från transportör eller stallpersonal. Önskvärt vore om alla avlastningar gick lika lugnt till och fick ta den tid djuren behöver. Verkligheten idag är dock att slakterierna är hårt pressade företag som måste effektiviseras för att överleva nya utmaningar i form av vikande djurunderlag och ökad andel konkurrens från billigt och importerat kött.

Att ha tålamod och låta djuren känna in miljön är eftersträvansvärt men många gånger svårt då produktionen ska flyta på ett slakteri. Stressade situationer kan leda till ett aggressivare sätt att driva djuren och bör undvikas för både personalens och djurens skull. Ett problem som

togs upp på ett par av det mindre slakterierna var stallutrymmet. På ett slakteri fick inte ett helt lass grisar plats i stallet utan de fick stå kvar på transporten i väntan på att de som lastades av föst ska bli slaktade. Om stallutrymmen står det i kap. 4 7§ Statens jordbruksverks författningssamling 2007:77 (omtryckt SJVFS 2008:69) ”Ett slakteri ska ha stallutrymmen i tillräcklig utsträckning.” Vad som är tillräcklig uträkning är dock oklart vilket gör lagen svår att tillämpa. Grandin (1980a) skrev att ett slakteri bör ha stallplatser för motsvarande det antal djur som slaktas på ett åtta timmars pass, detta för att kunna kompensera för oförutsedda stopp på slakterilinjerna. Vidare i kap. 4, 7§ i L5 (SJVFS 2010:2) ”Lastning ska ske så sent som möjligt före avresan från avsändningsorten och urlastning snarast efter framkomsten.” Huruvida ett slakteri måste kunna erbjuda stallplats direkt då transporten anländer eller om det räcker med att lasta ur djuren så snart slakteriet har plats i stallet är också oklart. Det vore bra om frågetecknen kring dessa paragrafer rätades ut för både slakterier och kontrollpersonal som ödslar tid och energi på att reda ut hur de ska tolka dessa. Dessutom innebär det en extra arbetsbelastning då djur samtidigt ska lastas av och drivas till bedövning på de mindre slakterierna även om de besökta slakterierna löste det bra genom att ta in extra personal till stallet vid sådana tillfällen.

En annan fysisk kontakt som noterades var att stänga grindar på djuren för att de ska flytta sig bakåt eller framåt. Detta skulle, förutom att skada djuren fysiskt, kunna göra djuren mer rädda för att gå i drivgången och därigenom svårare att driva framåt. Författaren till denna studie har inte funnit någon forskning kring detta men Grandin (1980b) noterade att djur ofta backar i drivgångar om en envägsgrind framför slår igen hastigt och ljudligt. Med tanke på att det är relativt effektivt och att alternativet för att få djuren omedelbart att backa eller gå framåt inte är mycket bättre kan det vara svårt att få detta beteende att upphöra. Det bästa vore således om grindarna hade motvikter och var vadderade nertill för att inte kunna orsaka djuren skada om de stängs på djuren vilket även rekommenderas av Grandin (1980a). Sådana grindar har setts på minst ett av de besökta slakterierna.

Observationerna i relation till varandra

Djur som drivs på snabbt framåt riskerar i högre grad att halka och skada sig. Hala och slitna golv kan också vara en faktor som ökar frekvensen djur som går omkull. Vid tre drivningstillfällen sågs djur göra ogenomtänkta flyktsprång där de sprang in i inredning och varandra. Samtliga dessa tre tillfällen var på nötslakterier då tjurar alternativt mellankalvar skulle drivas till bedövning. Vid dessa situationer var personalen tvungen att gå in i boxen till djuren vilka då blev mycket stressade. Vid en situation var även stallpersonalens arbetsmiljösäkerhet dålig då djuren gjorde paniksprång åt alla håll inklusive mot stallpersonalen. Vid de andra tillfällena var öppningen från boxen stor och djuren rörde sig från drivaren. Djuren var sannolikt ovana vid människor och rörde sig hastigt från bort från dem trots att de som drev djuren höll sig mycket lugna. Starkast associerat med den snabba drivningen var position, drivaren kom alltför nära och grindar som går att öppna på håll vore i vissa fall ett smart alternativ. Ett problem är att inredningen i stallarna inte alltid tillåter personalen att driva djur från olika avstånd.

Hetsigare och stressigare situationer ledde ibland till starkare reaktioner från deltagarna i studien, de använde rösten mer högljutt samt slog med paddeln för att styra djuren. Risker är

att det leder till en ond cirkel där mer flyktbeteenden och försvarsbeteenden från djuren ger starkare reaktioner från människorna vilket ger ytterligare mer flyktbeteenden. Dock motsägs detta av Wiberg (2012) studie där beteende mellan människor och djur på slakterier korrelerade dåligt. I flera av dessa situationer är också inredningen en begränsande faktor. För att öppna grindar till drivgången var personalen tvungen att gå in i boxen till djuren på vissa slakterier. För att spara plats ligger boxarna intill varandra och det finns inga gångar runt boxarna vilket också gör att personalen måste gå in till djuren för att styra dem till drivgången. I dessa situationer är det då svårt att undvika att komma alltför nära djuren och därigenom orsaka flyktförsök.

Det gick inte att se något samband mellan hårdare slag med paddel och användning av elpåfösare. Det hade kunnat tänkas att de antingen korrelerade positivt genom att otåligare personer var de som visade beteendet eller korrelerat negativt genom att de använder det ena i större utsträckning istället för det andra. Ett dokumenterat exempel är att personer slår mer och hårdare med paddeln för att undvika att använda elpåfösare (Grandin, 2001; Grandin, 2006).

Intervjusvar och observerade beteenden sammantaget

Ingen större skillnad förelåg mellan dem som ibland sade sig uppleva press och bland dem som sade att de inte upplevde någon press. Det fanns en liten tendens till att personer som ibland upplevde viss press drev djuren lugnare. Kanske känner dessa personer också mer press i andra avseenden som till exempel att driva djuren på ett korrekt sätt?

Bland dem med lantbruksbakgrund återfanns både de som drev djuren lugnast och hetsigast. Erfarenheter och attityder från gamla arbetsplatser kan påverka hur de arbetar på den nya arbetsplatsen. Det kan tänkas att det förelåg skillnader i djurhanteringen mellan de gårdar där deltagarna hämtade sina tidigare erfarenheter vilket leder till att ryggsäcken för dem som kommer från lantbruksbakgrund ser väldigt olika ut. Detta kan dock inte förklara varför det också återfanns en större variation mellan olika drivningar utförda av samma person hos dem med lantbruksbakgrund. Samtidigt bör det beaktas att det i denna studie handlar om enbart två personer med lantbruksbakgrund med stor variation i tempo och att därför generella slutsatser av detta inte är lämpligt att dra.

Konklusion

Efter att ha besökt sex slakterier, intervjuat och observerat fjorton personer kan vissa slutsatser dras. De som arbetar i stallen på de besökta slakterierna är en tämligen homogen grupp där samtliga är män, de flesta har familj och är i medelåldern. Majoriteten av respondenterna har sällskapsdjur och samtliga har någon gång i livet haft sällskapsdjur. Då respondenterna deltog frivilligt och endast utgör en mindre del av samtliga anställda i stall på svenska slakterier föreligger sannolikt en större variation totalt sett inom yrkeskåren än vad som framkommer i denna studie.

Nästan alla trivs med sitt arbete och har arbetat tio år eller längre i stall på slakterier. De besitter mycket erfarenhet och kunskap som på vissa slakterier skulle kunna tas tillvara på bättre sätt. För att bättre kunna ta tillvara på förslag samt genomföra förbättringar i stallet

behöver kunskap om drivning och djurbeteende finnas inom den grupp människor som fattar beslut. Om inte sådan kompetens redan finns i form av högskoleutbildning som täcker denna fråga (till exempel veterinär- och husdjursagronomutbildning eller kandidatexamen i etologi och djurskydd) kan kursen för kompetensbevis vara en bra kompetensgrund även för en person i beslutsfattande ställning. Trots att de flesta respondenterna arbetat länge är en klar majoritet positiv till att gå ytterligare en kurs i djurhantering.

För att minska antalet drivningar som stressar djuren och framförallt när det kommer till nötkreatur är det viktigt att minimera detaljer som får nötkreaturen att stanna. Det är främst vid dessa tillfällen som elpåfösaren kommer fram, slagen med paddel på djur och inredning blir hårdare och röstläget höjs. Dessa situationer stressar inte bara djuren och är dåliga ur djurvälståndssynpunkt, de innebär också högre arbetsmiljörisker för de som arbetar med djuren samt en potentiell försämring av köttkvaliteten. Det vore önskvärt att stallpersonal kunde driva djur från olika avstånd och inte var tvungna att komma nära ohanterade djur för att till exempel öppna grindar samt att djuren kunde ges mer tid till att vänja sig vid miljön de tar sig fram i.

TACK TILL

Jag vill rikta ett stort tack till samtliga deltagare och slakterier som medverkat och som gjort denna studie möjlig. Ett stort tack riktas även till min handledare Bo Algers samt biträdande handledare Lotta Berg som uppmuntrat och guidat mig genom arbetet.

LITTERATURFÖRTECKNING

- AJZEN, I. 2012. Martin Fishbein's Legacy: The Reasoned Action Approach. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 640, 11-27.
- ALESSANDRI, G. & VECCHIONE, M. 2012. The higher-order factors of the Big Five as predictors of job performance. *Personality and Individual Differences*, 53, 779-784.
- ALGERS, B. 2011. Animal welfare - recent developments in the field. CAB Reviews: Perspectives in Agriculture, Veterinary Science, Nutrition and Natural Resources, 6, 1-10.
- BOURGUET, C., DEISS, V., GOBERT, M., DURAND, D., BOISSY, A. & TERLOUW, E. M. C. 2010. Characterising the emotional reactivity of cows to understand and predict their stress reactions to the slaughter procedure. *Applied Animal Behaviour Science*, 125, 9-21.
- BOURGUET, C., DEISS, V., TANNUGI, C. C. & TERLOUW, E. M. C. 2011. Behavioural and physiological reactions of cattle in a commercial abattoir: Relationships with organisational aspects of the abattoir and animal characteristics. *Meat Science*, 88, 158-168.
- BREUER, K., HEMSWORTH, P. H., BARNETT, J. L., MATTHEWS, L. R. & COLEMAN, G. J. 2000. Behavioural response to humans and the productivity of commercial dairy cows. *Applied Animal Behaviour Science*, 66, 273-288.
- COLEMAN, G. J., MCGREGOR, M., HEMSWORTH, P. H., BOYCE, J. & DOWLING, S. 2003. The relationship between beliefs, attitudes and observed behaviours of abattoir personnel in the pig industry. *Applied Animal Behaviour Science*, 82, 189-200.
- COLEMAN, G. J., RICE, M. & HEMSWORTH, P. H. 2012. Human-animal relationships at sheep and cattle abattoirs. *Animal Welfare*, 21, 15-21.
- FAWC 1992. FAWC updates the five freedoms. *The Veterinary Record*, 16, 357.
- FERGUSON, D. M. & WARNER, R. D. 2008. Have we underestimated the impact of pre-slaughter stress on meat quality in ruminants? *Meat Science*, 80, 12-19.
- FERNANDEZ, X., FORSLID, A. & TORNBERG, E. 1994. The effect of high postmortem temperature on the development of pale, soft and exudative pork - interaction with ultimate pH. *Meat Science*, 37, 133-147.
- GEVERINK, N. A., BUHNEMANN, A., VAN DE BURG WAL, J. A., LAMBOOIJ, E., BLOKHUIS, H. J. & WIEGANT, V. M. 1998. Responses of slaughter pigs to transport and lairage sounds. *Physiology & Behavior*, 63, 667-673.
- GOLDBERG, L. R. 1993. The structure of phenotypic personality-traits. *American Psychologist*, 48, 26-34.
- GRANDIN, T. Observations of the spatial relationships between people and cattle during handling. 1978. Western Section, American Society of Animal Science, 76-79.
- GRANDIN, T. 1980a. Designs and specifications for livestock handling equipment in slaughter plants. *International Journal for the Study of Animal Problems*, 1, 178-200.
- GRANDIN, T. 1980b. Livestock behavior as related to handling facilities design. *International Journal for the Study of Animal Problems*, 1, 33-52.
- GRANDIN, T. 1980c. Observations of cattle behavior applied to the design of cattle-handling facilities. *Applied Animal Ethology*, 6, 19-31.
- GRANDIN, T. 1996. Factors that impede animal movement at slaughter plants. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 209, 757-759.
- GRANDIN, T. 1997. Assessment of stress during handling and transport. *Journal of Animal Science*, 75, 249-257.

- GRANDIN, T. 1998. The feasibility of using vocalization scoring as an indicator of poor welfare during cattle slaughter. *Applied Animal Behaviour Science*, 56, 121-128.
- GRANDIN, T. 2001. Cattle vocalizations are associated with handling and equipment problems at beef slaughter plants. *Applied Animal Behaviour Science*, 71, 191-201.
- GRANDIN, T. 2006. Progress and challenges in animal handling and slaughter in the US. *Applied Animal Behaviour Science*, 100, 129-139.
- HARTUNG, J., MARAHRENS, M. & VON HOLLEBEN, K. 2003. Recommendations for future development in cattle transport in Europe. *Deutsche Tierärztliche Wochenschrift*, 110, 128-130.
- HEMSWORTH, P. H., BARNETT, J. L., COLEMAN, G. J. & HANSEN, C. 1989. A study of the relationships between the attitudinal and behavioral profiles of stockpersons and the level of fear of humans and reproductive-performance of commercial pigs. *Applied Animal Behaviour Science*, 23, 301-314.
- HEMSWORTH, P. H., COLEMAN, G. J. & BARNETT, J. L. 1994. Improving the attitude and behavior of stockpersons towards pigs and the consequences on the behavior and reproductive-performance of commercial pigs. *Applied Animal Behaviour Science*, 39, 349-362.
- HEMSWORTH, P. H., COLEMAN, G. J., BARNETT, J. L., BORG, S. & DOWLING, S. 2002. The effects of cognitive behavioral intervention on the attitude and behavior of stockpersons and the behavior and productivity of commercial dairy cows. *Journal of Animal Science*, 80, 68-78.
- HEMSWORTH, P. H., RICE, M., KARLEN, M. G., CALLEJA, L., BARNETT, J. L., NASH, J. & COLEMAN, G. J. 2011. Human-animal interactions at abattoirs: Relationships between handling and animal stress in sheep and cattle. *Applied Animal Behaviour Science*, 135, 24-33.
- KING, D. A., PFEIFFER, C. E. S., RANDEL, R. D., WELSH, T. H., JR., OLIPHINT, R. A., BAIRD, B. E., CURLEY, K. O., JR., VANN, R. C., HALE, D. S. & SAVELL, J. W. 2006. Influence of animal temperament and stress responsiveness on the carcass quality and beef tenderness of feedlot cattle. *Meat Science*, 74, 546-556.
- KORTE, S. M., OLIVIER, B. & KOOLHAAS, J. M. 2007. A new animal welfare concept based on allostasis. *Physiology & Behavior*, 92, 422-428.
- LASSEN, J., SANDOE, P. & FORKMAN, B. 2006. Happy pigs are dirty! conflicting perspectives on animal welfare. *Livestock Science*, 103, 221-230.
- MARAHRENS, M., VON RICHTOFEN, I., SCHMEIDDUCH, S. & HARTUNG, J. 2003. Special problems of long-distance road transports of cattle. *Deutsche Tierärztliche Wochenschrift*, 110, 120-125.
- OFFER, G. 1991. Modeling of the formation of pale, soft and exudative meat - effects of chilling regime and rate and extent of glycolysis. *Meat Science*, 30, 157-184.
- OHL, F. & VAN DER STAAY, F. J. 2012. Animal welfare: At the interface between science and society. *Veterinary Journal*, 192, 13-19.
- OIE 2011. Terrestrial Animal Health code., <http://www.oie.int/>.
- PROBST, J. K., NEFF, A. S., LEIBER, F., KREUZER, M. & HILLMANN, E. 2012. Gentle touching in early life reduces avoidance distance and slaughter stress in beef cattle. *Applied Animal Behaviour Science*, 139, 42-49.
- SANTOS, C., ALMEIDA, J. M., MATIAS, E. C., FRAQUEZA, M. J., ROSEIRO, C. & SARDINA, L. 1997. Influence of lairage environmental conditions and resting time on meat quality in pigs. *Meat Science*, 45, 253-262.
- SPOONER, J. M., SCHUPPLI, C. A. & FRASER, D. 2012. Attitudes of Canadian beef producers toward animal welfare. *Animal Welfare*, 21, 273-283.
- STRAPPINI, A. C., METZ, J. H. M., GALLO, C. B. & KEMP, B. 2009. Origin and assessment of bruises in beef cattle at slaughter. *Animal*, 3, 728-736.

- SUTHERLAND, M. A., MCDONALD, A. & MCGLONE, J. J. 2009. Effects of variations in the environment, length of journey and type of trailer on the mortality and morbidity of pigs being transported to slaughter. *Veterinary Record*, 165, 13-18.
- TETT, R. P., JACKSON, D. N. & ROTHSTEIN, M. 1991. Personality measures as predictors of job-performance - a meta-analytic review. *Personnel Psychology*, 44, 703-742.
- TOMA, L., STOTT, A. W., REVOREDO-GIHA, C. & KUPIEC-TEAHAN, B. 2012. Consumers and animal welfare. A comparison between European Union countries. *Appetite*, 58, 597-607.
- WARRISS, P. D. 1990. The handling of cattle pre-slaughter and its effects on carcass and meat quality. *Applied Animal Behaviour Science*, 28, 171-186.
- WAYNERT, D. F., STOOKEY, J. M., SCHWARTZKOPF-GENSWEIN, K. S., WATTS, J. M. & WALTZ, C. S. 1999. The response of beef cattle to noise during handling. *Applied Animal Behaviour Science*, 62, 27-42.
- VELARDE, A. & DALMAU, A. 2012. Animal welfare assessment at slaughter in Europe: Moving from inputs to outputs. *Meat Science*, 92, 244-251.
- VELDE, H. T., AARTS, N. & WOERKUM, C. V. 2002. Dealing with ambivalence: farmers' and consumers' perceptions of animal welfare in livestock breeding. *Journal of Agricultural & Environmental Ethics*, 15, 203-219.
- WHO. 2012. *WHO Constitution* [Online]. Available: <http://www.who.int/governance/eb/constitution/en/> [Accessed 2012-12-05].
- WIBERG, S. 2012. *Slaughter - not only about animals*. Licentiate, Swedish University of Agricultural Sciences.
- VIEUILLETHOMAS, C. & SIGNORET, J. P. 1992. Pheromonal transmission of an aversive experience in domestic pig. *Journal of Chemical Ecology*, 18, 1551-1557.
- VOISINET, B. D., GRANDIN, T., OCONNOR, S. F., TATUM, J. D. & DEESING, M. J. 1997. Bos indicus cross feedlot cattle with excitable temperaments have tougher meat and a higher incidence of borderline dark cutters. *Meat Science*, 46, 367-377.
- YEATES, J. W. & MAIN, D. C. J. 2008. Assessment of positive welfare: A review. *Veterinary Journal*, 175, 293-300.

BILAGOR

Bilaga 1: Intervjufrågor

Bakgrundsfrågor

1. Man eller kvinna?
2. Vilken ålderskategori?
 - a. <20
 - b. 20-29
 - c. 30-39
 - d. 40-49
 - e. 50-59
 - f. >60
3. Har du familj och barn?
 - a. Lever ensam
 - b. Är särbo
 - c. Är sambo
 - d. Har sambo och barn
 - e. Är gift
 - f. Är gift och har barn
 - g. Ensamstående med barn
 - h. Annat:
4. Är du jägare?
 - a. Nej, jagar aldrig
 - b. Ja, jagar oregelbundet, ej varje år
 - c. Ja, jagar regelbundet varje år
5. Då du handlar kött i matbutiken vilket av följande alternativ är mest avgörande för vad du köper:
 - a. Lågt pris
 - b. Smaklighet
 - c. Ursprungsland (av vilken anledning?)
 - d. Ekologiskt (av vilken anledning?)
 - e. Äter inte kött (av vilken anledning?)
 - f. Annat:

6. Har du husdjur/sällskapsdjur?
7. Vilka/vilket djurslag i sådana fall?
8. Vem har huvudansvaret för djuret/djuren hemma?
9. Hur hålls djuret/djuren? (Utomhus i stall/hundgård eller inomhus med människorna)
10. Räknar du djuret/djuren som en familjemedlem?
11. Om du inte har husdjur, har du haft husdjur/sällskapsdjur?
12. Har du vuxit upp med sällskapsdjur?
13. Har du vuxit upp på gård med lantbruksdjur?
14. I så fall vilka djurslag?
15. Hjälpte du till att hantera djuren?

Jobberfarenheter

16. Har du tidigare jobbat med något annat? Vadå?
17. Hur länge har du jobbat på slakteri?
 - a. <1 år
 - b. 1-9 år
 - c. 10-19 år
 - d. 20-29 år
 - e. >30 år
18. Hur länge har du jobbat med att driva djuren på slakteriet?
 - a. <1 år
 - b. 1-9 år
 - c. 10-29 år
 - d. 20-39 år
 - e. <30 år
19. Vilka djurslag har du jobbat med på slakteri?
20. Har du något särskilt förtroendeuppdrag eller ansvar?
 - a. Ansvarar för djurvälstånd
 - b. Arbetsledare
 - c. Skyddsombud
 - d. Inget
 - e. Annat:
21. Har du fått gå kurser om djurhantering och/eller djurskydd under tiden du jobbat på slakteriet?

22. Hur blev du introducerad på slakteriet
 - a. Fick du gå som lärling med erfaren kollega i början
 - b. Ingen introduktion alls
 - c. En kurs/utbildning
23. Har du fått tydliga instruktioner från arbetsgivaren om vilka dina arbetsuppgifter är och hur de ska utföras?
24. Har du uppfattat att slakteriledningen är intresserad av hur ni jobbar i stallet?
25. Upplever du att djurvälstånd är något som diskuteras på arbetsplatsen?
26. Trivs du på jobbet?
27. Känner du stor press att fösa djuren snabbt till bedövning och avblodning?
28. Vad känns viktigast då du driver djuren;
 - a. Att djuren rör sig så snabbt framåt som möjligt
 - b. Att använda elpåsare så lite som möjligt
 - c. Att djuren inte blir stressade?
 - d. Att djuren inte skadas?
29. Vad tror du att din chef tycker är viktigast av ovanstående alternativ?
30. Vad tror du att dina kollegor tycker är viktigast?

Kompetens

31. Skulle du vilja lära dig mer om djuren genom att t ex gå en kurs?
32. Hur märker du om ett djur som drivs är stressat?
33. I vilka situationer använder du dig av elpåsare?
34. Finns det situationer eller moment som du tycker är svårare än andra? T ex
 - a. Drivning av enskilda djur
 - b. Drivning av grupper av djur
 - c. Drivning från avlastning
 - d. Drivning till bedövning
 - e. Drivning av ett särskilt djurslag
 - f. Drivning/hantering av tjurar eller kor
 - g. Att bedöma om djuret ska avlivas omedelbart för att förhindra onödigt lidande
 - h. Annat:
35. Hur brukar du hantera ett djur som inte vill gå framåt trots intensiv pådrivning?
36. Kan du ge exempel på saker i miljön som gör att djuren inte vill gå framåt?
37. Övriga synpunkter eller kommentarer?

Bilaga 2: Observationsprotokoll

Tabell 10. Observationsprotokollet som användes i studien

Observation	0	1	2
Mekaniska ljud som personal skapar mot inredning *en ny notering för varje enskild gång då en tydlig paus på minst 2 s innan fortsättning alt för varje 5 s period om ihållande oväsen.	Skapar ej mekaniska ljud genom att banka på inredning	Skapar mekaniska ljud som endast påverkar ett fåtal djur i personens direkta närhet (ca 3 m radie).	Skapar ljud som påverkar en större djurgrupp än enskilda djur som drivs.
Röst användning *en notering på 1 samt 2 för varje påbörjad 5 s period	Använder ej rösten alls	Talar med normal samtalsröst med ickeaggressiv ton	Använder rösten högljutt
Användning av elpåfösare *Notering för varje utdelad stöt alt sekund som den används om den skulle tryckas mot djuret i mer än en sekund	Använder ej elpåfösare	Använder elpåfösare enl lagen (Vuxen nött alt gris, mot bakkdelsmuskulaturen, under högst en s då djuret har fri väg framåt, elpåfösaren har rundade elektroder)	Använder elpåfösare på ett olagligt sätt (ej vuxet djur/på ej tillåtet djurslag, mot ej godkänd kroppsdel, längre än en s, med spetsiga elektroder alt om djuret inte har fri väg framåt, upprepad anv trots utebliven effekt)
Tempo *Bedöms som helhet för varje enhet som drivs	Låter djuren bestämma tempot och följer efter, låter djuren undersöka störande inslag i inredningen.	Manar på djuren men djuren hinner med utan att skrämmas eller skadas och utan att trängsel eller vokalisering inträffar (t ex manar på om djuren stannar vid störade inslag i inredningen)	Manar på djuren över deras förmåga att säkert röra sig framåt med risk för att djur skadas då de trängs. Djuren är uppenbart stressande ev vokaliserar de, trängs utan hänsyn till andra individer och gör ogenomtänkta språng för att undkomma personen som driver eller ljud i bakgrunden etc.
Position i förhållande till djuret *notering 1 bedöms som en notering per gång, där en ny notering sker om personen rört sig in eller ut från berörd zon i förhållande till djuret och på nytt gör ett	Personen uppehåller sig i huvudsak snett bakom djuren	Personen försöker aktivt driva på ett djur då personen står "felplacerad" i förhållande till djurets flyktzon t ex genom att stå precis bakom i blindzonen eller framför skulderpariet på djuren.	Personen är alltför närgången och intensiv vid drivning och djuret visar tydliga reaktioner på stress i form av vokalisering, aggressivitet, ogenomtänkta paniksprång för att undkomma eller

försök felpositionerad. *notering 2 görs högst en gång per djur.			genom att stå helt paralyserad och okontaktbar.
Kroppskontakt inkl beröring med redskap t ex paddel *En notering på 1 och 2 för varje kroppskontakt alt påbörjad 5 s period för utdragen kontakt.	Vidrör ej djuren	Petar mildt på djuren för uppmärksamhet mm dock ej så hårt att kontakten kan tänkas göra fysisk skada på djuret (dock ev psykisk stress)	Utdelar slag eller sparkar som misstänks kunna åsamka djuret fysisk smärta och skada t ex blåmärken och sår
Vokalisering hos djuren *grisar som skriker alternativt tydliga råmanden av nötkreatur i samband med att djuren drivs. En vokalisering räknas till dess att djuret hämtar andan och råmar/skriker på nytt	Inga djur vokaliserar	Djuren vokaliserar enstaka gånger <1 gång per min	Djuren vokaliserar upprepat genom drivning av enheten >1gång /min